ANT. ST. DABINOVIĆ

HRVATSKO DRŽAVNO PRAVO U DAVNINI

Prilozi za proučavanje postanka ugovora god. 1102. (pacta conventa) i trogirske diplome

(Preštampano iz »Mjesečnika« br. 1—3, g. 1937)

ZAGREB 1937

TISKARA MERKANTILE (Jutriša i Sedmak), ZAGREB

ANT. ST. DABINOVIĆ

HRVATSKO DRŽAVNO PRAVO U DAVNINI

Prilozi za proučavanje postanka ugovora god. 1102. (pacta conventa) i trogirske diplome

(Preštampano iz »Mjesečnika« br. 1—3, g 1937)

ZAGREB 1937

TISKARA MERKANTILE (Jutriša i Sedmak), ZAGREB

U v o d. — Pitanje postanka hrvatskoga državnoga prava, kako nam se očituje u ugovoru, što su ga predstavnici hrvatskih plemena god. 1102. sklopili s madjarskim kraljem Kolomanom, nije samo pravnohistoričkog, nego i aktuelnog političkog interesa. Za nas je naime od velike važnosti, da ustanovimo psihološke predpostavke, koje su odlučivale o političkoj orijentaciji Hrvata ne samo u postupku s Kolomanom i prilikom sklapanja nagodbe od god. 1868., nego u VII. stoljeću t. j. u vrijeme njihova dolaska u naše krajeve. Iz ovih pojedinosti izgradjuje se jasno i značajno ova predočba: zadojeni dubokom pravnom sviješću su Hrvati uvijek pokazivali veliku osjetljivost, kada je god dolazio u pitanje pravni kontinuitet njihovih javnopravnih ustanova. Tu osjetljivost pokazuju i danas.

I. — Malo ima predmeta naše prošlosti, koji su izazvali tako svestrani interes povijesne i pravne književnosti kao pitanje trogirske diplome i apendikule, u kojoj je sadržan ugovor izmedju madj. kralja Kolomana i pretstavnika hrvatskih plemena.

Da je pitanje u zadnje vrijeme zanemareno, tomu je doprinijela njegova politička sadržina. Od vremena, kada su Lucije[1]) i Baltazar Krčelić[2]) s naše, Samuel Timon[3]) i Djuro Pray[4]) s madjarske strane uzeli u pretres dogadjaje i njihov značaj, pa sve do svršetka svjetskog rata čula su se o ugovoru 1102. god. najrazličitija mišljenja, osobito pošto je izbio prvi sukob izmedju hrvatskog i madjarskog stanovišta. Šišić nam je dao, na str. 410-424 »Priručnika izvora hrvatske historije«, iscrpljiv popis književnosti. Dok su povjesničari kao L. A. Gebhardi,[5]) Katona,[6]) J. Kr. Engel,[7]) Isusovci Mikoczi[8])

---

1) Ioannis Lucii Dalmatini: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amsterdami apud Ioannem Blaev MDCLXVII.

2) Balthasar Kerscelich: De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares, Zagrabiae 1770.

3) Samuel Timon: Synopsis nove chronologica regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae a nativitate St. Stephani inchoata. Pars I. Tyrnaviae 1714.

4) G. Pray: Annales regum Hungariae. Vol. I. Vindobonae 1763.

5) Lucius Albrecht Gebhardi: Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten. Vol. I. Leipzig 1778.

6) Steph. Katona: Historia critica regni Hungariae. Vol. III. Pest 1779. Vol. IV. Pest 1780.

7) Joh. Chr. Engel: Geschichte des Ungar. Reichs und seiner Nebenländer. II. Theil: Geschichte und Staatskunde von Dalmatien, Croatien und Slavonien. Halle 1789.

8) Mikoczi: Otiorum Croatiae liber unus, Budae 1806.

i Fessler,[9]) pa i grof Mailáth,[10]) dosta mirno pristupili razmatranju dogadjaja, koji su doveli do ugovora 1102. god., opaža se, poslije 1830. i osobito poslije 1843. god., politička tendencija. Stanovištu, što su ga zauzeli u svojim spisima Antun grof Cziráky,[11]) grof Mailáth i Ladislav Szalay[12]) suprotivi se smišljeno i energično dr. Eugen Kvaternik.[13]) Kvaternika je sekundirao Ivan Tkalčić.[14]) Ovomu se pak suprotstavi otmeno i umjereno Franjo Deák, koji je iz taktičkih razloga zazirao od svakoga pooštravanja hrvatsko-madjarske kontroversije.[15])

Prepirka se je ipak pooštrila poslije hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868. god. Madjari su naime opet nastojali iz političkih razloga, da svakako obore vjerodostojnost apendikule i ugovora s Kolomanom. U tom su se pravcu osobito istakli Stjepan Horvát,[16]) Pauler[17]) i Karácsonyi.[18]) To dade povod našoj znanosti, da izadje odlučno na mezevo. Imena dra Račkog,[19]) dra Kršnjavog,[20]) Vjekoslava Klaića,[21]) dra Dana Grubera[22]) povezana su na najznačajnije faze ove potresne borbe.

---

9) Fessler: Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen. Leipzig 1815.

10) Mailáth: Geschichte der Magyaren. Vol. I. (Regensburg 1852) str. 92—93 i 262—266.

11) Cziráky: Conspectus iuris publici regni Hungariae ad annum 1848. Viennae 1851.

12) Szalay: A horvát kerdeshez. Pest 1861. Njemački prijevod: Zur ungarisch-kroatischen Frage. Pest 1863.

13) Kvaternik: Was ist die Wahrheit? Eine Erwiderung auf das Szalay'sche Pamphlet. Agram 1861. Istodobno je Kvaternik izdao: Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreichs Kroatien zur der ungarischen St. Stephans Krone. Agram 1860.

14) Tkalčić: Povjesnica hrvatska. Zagreb 1861, str. 36—42. Isto u drugom izdanju pod naslovom: Kraljevina Hrvatska na temelju personalne unije čini savez s Ugarskom (str. 85—92).

15) Kónyi: Deák Ferencz beszédei. Vol. II. Bpest 1886. str. 360—377. U njemačkom prijevodu: Denkschrift über das Verhältnis zwischen Ungarn und Kroatien. Bpest 1861.

16) Stephan Horvát: Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklicher Theil. Leipzig 1844.

17) Pauler: Horvát-Dalmátország elfoglalárásol. Századok 1888. Rezultate svojeg rada je Pauler prikazao u skraćenom obliku u djelu: A Magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt. Vol. I. Bpest 1893.

18) U časopisu »Száazadok« za god. 1912, str. 12 i d.

19) Dr. Fr. Rački: Borba južnih Slavena za državnu nezavisnost u XI. vijeku (Rad knj. XXX), Zagreb 1875.

20) Dr. Izidor Kršnjavi: Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona Spljetskoga. Vjesnik kr. h. sl. d. zem. arkiva II/3, str. 129—169.

21) Vjekoslav Klaić: Slavonien vom X. bis zum XIII Jahrhundert. Agram. Zatim: Hrvatski bani za narodne dinastije u Vjesniku zem. ark. I za god. 1899, str. 67 i d. — Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku u Radu knj. CLVII, str. 114—213. Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća u Radu knj. CXXX. str. 1—85. O neupotrebljenom dosad prilogu za povjest hrvatsku na početku XII. stoljeća u Vjesniku zem. ark. III. za god. 1901, str. 1 i d.

22) Dr. Dane Gruber: Iz starije hrvatske povjesti. Vjesnik zem. ark. III. za god. 1901, str. 73—103 i 179—184.

Dr. Nikola Tomašić je pokušao, u svojim »Fundamenta«, da pomoću pravne analogije i svoje opsežne erudicije svestrano i temeljito prouči sadržinu, bitnost i značaj ugovora od god. 1102. u izričitoj težnji, da iz tih rezultata crpi što jače razloge za hrvatsko stanovište u ustavnoj borbi protiv Madjara.[23])

Ne smijemo da zaboravimo, u vezi s ovim prikazom, na opsežnu i iscrpljivu raspravu dra Ferde Šišića, bez sumnje jedno od najdublje proučenih njegovih djela,[24]) pa ni na zbirke dokumenata, izmedju kojih moramo da spominjemo dra Račkog[25]) i Ivana Kukuljevića.[26])

U 239. knjizi Rada izašla je pak studija dra Marka Kostrenčića o slobodama dalmatinskih gradova po tipu trogirskom.[27]) Nadovezujući na Gruberov prikaz o Tomašićevom djelu[28]) i polazeći s konstatacije, da je Tomašić proveo analizu Kolomanove trogirske diplome ne držeći kod toga dovoljno u vidu položaj dalmatinskih gradova, na koje se taj privilegij odnosi, ustanovio je Kostrenčić potrebu, da se u interpretaciji trogirske diplome ide novim putevima.

Nema sumnje, da je Kostrenčić obratio mnogo više pažnje, nego oni, koji su se prije njega bavili ovim predmetom, problemu, da li su u trogirskoj diplomi sadržane odredbe koje bi mogle biti preuzete iz ustanova bizantijskoga prava.

Za nas se medjutim pitanje postavlja u mnogo odrješitijem, dapače drastičnijem obliku. Nama nije dosta, da ustanovimo, da u trogirskoj diplomi i u apendikuli dolaze do izraza ranija pravna načela. Pitanje, kojim imamo da se bavimo, je da li su trogirska diploma, odnosno pacta conventa u cjelini preuzeti iz danas izgubljenih povlastica, koje su svakako opstojale u vrijeme, kad je Koloman došao u Hrvatsku, odnosno u Primorje. Drugim riječima, pitanje se može postaviti i postavlja se ovako: kada je zapravo došlo do prve, izvorne formulacije onog pravnog stanja, koje nam se očituje u svojem konačnom obliku u trogirskoj diplomi i u apendikuli? Nema naime sumnje, sudeći po vanjskom obliku trogirske diplome, da ona ne pretstavlja početnu, nego završnu fazu u razvitku pravnih odnosa, koji sačinjavaju njezinu bitnu sadržinu. Ali bi se o samoj stvari mogla i morala voditi dosta teška rasprava, da za ovu hipotezu govore samo formalni razlozi.

Nekoliko izreka savremenika trogirske diplome dopuštaju medjutim mogućnost, da ove formalne razloge potkrijepimo konkretnim činjenicama.

---

[23]) Dr. Nikolaus von Tomašić: Fundamente des Staatsrechtes des Königreichs Kroatien. Zagreb 1918.

[24]) Dr. Ferdo Sisić: Priručnik izvora hrvatske historije. Dio I. Čest I (do god. 1107). Uvod, natpisi i isprave. Zagreb 1914.

[25]) Dr. Fr. Rački: Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Zagrabiae 1877 (Monumenta spectantia hist. Slav. merid. knj. VII).

[26]) Ivan Kukuljević-Sakcinski: Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb 1861 i 1862 (tri sveska).

[27]) Dr. Marko Kostrenčić: Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom. Rad. knj. 239, str. 56—150, Zagreb 1931.

[28]) U Vjesniku kr. hr. sl. dalm. zem. arkiva XIII/1911.

U svom pozivu upravljenom Rabljanima obećaje im dužd Ordelafo Faledro, da će u slučaju njihove predaje potvrditi »libertatem terre vestre potestatemque quam antiquitus dicitur habuisse sub imperatore Constantinopolitano et sub rege Hungarorum.«[29])

Kad je kralj Koloman došao na sabor pred Zadar, zakleli su se on, njegovi crkveni i svjetovni dostojanstvenici »ut antiquam Dalmatie libertatem in nullo unquam deberet fraudare.«[30])

Stereotipna istovjetnost trogirske diplome s diplomama izdanim drugim dalmatinskim gradovima daje nam pravo, da mislimo, da njihova sadržina nije prvi put zapisana prilikom Kolomanove najezde, nego mnogo ranije.

Za povlasticu u korist samostana bl. djev. Marije u Zadru ustanovljeno je čak, da je Koloman skoro od riječi do riječi ponovio sadržinu ranijih povlastica Petra Krešimira (1066.) i Dmitra Zvonimira (1087.)[31])

Ako ove pojedinosti govore za vjerojatnost posvemašnje recepcije bizantijskih javnopravnih ustanova i potpunog pravnog kontinuiteta izmedju vremena prije i vremena poslije ugovora od god. 1102., nikakvo čudo, da su i pravnici i povjesničari dugo oklijevali, prije nego što bi se upuštali u pobliže pretresanje ove mogućnosti. Uzrok je tome shvatljiv: naše je poznavanje bizantijskog prava još odviše fragmentarno i neodredjeno. I oni ljudi, koji su u dugogodišnjem radu stekli izvjesnu familijarnost s grčkim tekstovima, spotiču se o čitav niz tehničkih izraza, za koje se nikako ne mogu složiti oko nekog točno odredjenoga smisla. Ako se za raniju školu tvrdi, da nas ostavlja na cjedilu baš u najvažnijim pitanjima,[32]) mora se opet reći za novije radnje, da su pokrenule čitav niz nerješenih i na prvom pogledu nerješivih problema, koji će pošteno izmučiti cijelo buduće pokoljenje. Ljudi, koji su se lomili o tim pitanjima kao na primjer Dölger, Bury, Monnier, Ashburner, Vernadski, Wilcken, Vinogradov, Pančenko, Platon, Pargoire, Vasilijevskij, Ostrogorskij, Collinet, Freshfield, Ferrini, Mercati, Stöckle, Noailles, Contantinescu[33]) po-

---

29) Smičiklas: Codex diplomaticus II, 29—30.

30) Šišić: Priručnik izvora hrvatske historije I, 617—618.

31) Rački: Documenta str. 67—68, 90—91, 147—148;
Šišić: Priručnik I, 530—562, sama je isprava na str. 561—562.

32) Zachariae von Lingenthal: Geschichte des griechisch-römischen Rechts, dritte verb. Auflage, Berlin 1892. Heimbach C. W. E. Griechisch-römisches Recht (Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste von I. S. Ersch und I. G. Gruber, Leipzig 1867-1868).

33) Glavna djela: — Dölger: Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltungs besonders des XI. und XI. Jahrhunderts, Leipzig—Berlin 1927.; — Bury: The imperial administrative system in the ninth century, London 1911; — Henri Monnier: Etudes de droit byzantin, Nouvelle Revue Historique du droit français et étranger XVI/1892, XVIII 1894, XIX/1895; — Henri Monnier: Les nouvelles de Léon le Sage, Bordeaux 1923-Bibliothèque des Universites du Midi, fasc. 17; — Ashburner: Nómos Georgikós (Journal of Hellenic Studies, London 1910.); — G. Vernadski: Die kirchlich-politische Lehre der Epanagoge und ihr Einfluss auf das russische Leben im XVII Jh. (Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, VI/1928); — Fr. Wilken: Über die Verhältnisse der Russen zum byzantinischen Reich in der Zeit vom IX/XII Jh. (Abhandlungen der preuss. Akad. der Wissernschaften, Phil. — hist. Kl. 1829); — Winogradoff Oxford Studies, 1909 (Zulueta, De patrociniis vicorum); — Pančenko: Krestijanskaja sobstvennost v Vizantiji, Izvjestija Russkago-Arheolog. Instituta, IX/1904; —

kazuju nam u svojim radovima, koliko treba opreznosti u prosudjivanju zamršenih, nama nedovoljno poznatih bizantijskih prilika. Nije čudo stoga, da je teško pojedincu, da se bez druge spusti na sklizavo tlo bizantijskoga javnog prava.

Da se te poteškoće ne dadu obići, u koliko su u pitanju postanak i razvitak dalmatinskih gradskih sloboda, razumije se samo po sebi. Dalmatinski su gradovi, barem u teoriji, sačinjavali sastavni dio teritorija Istočnoga carstva sve do četvrtog krstaškog rata (1204.).

Teže će nam biti, da uvidimo istu potrebu naslanjanja na bizantijske prilike, kad dolaze u pitanje hrvatske slobode. Ali se jedno može ustanoviti već sada: paralelizam u razvitku javnopravnih prilika u Hrvatskoj s jedne i u dalmatinskim gradovima s druge strane. Nije valjda puki slučaj, da je tek nakon zakonskog odredjenja državnopravnih odnosa Hrvatske prema ugarskomu kralju došlo do definitivnog utvrdjenja dalmatinskih gradskih sloboda. Isti se redoslijed može naime ustanoviti i za ranije vrijeme. Konstantin Porfirogenit bilježi, u 29. poglavlju svoga spisa »de administrando imperio«, obaveze koje su prihvatili prema carstvu Hrvati, a opet bilježi, dosta kasnije, u 30. poglavlju, drugi sporazum, u kojem su odredjene dužnosti dalmatinskih gradova.[34]) Pa i prilikom krunidbe kralja Tomislava kao da je došlo do dva velika zborovanja, jedno na Duvanjskom Polju a drugo u Splitu. I dok se na Duvanjskom Polju vijećalo i odlučilo o unutrašnjem uredjenju Hrvatske, vijećalo se opet u Splitu o odnosima izmedju Hrvatske i dalmatinskih gradova.[35])

Dapače, ako gledamo, ne obazirući se na njihovu vjerodostojnost, na ranije navode Konstantina Porfirogenita, naći ćemo, da pripisuje vladavini cara Heraklija dva važna dogadjaja: doznačivanje osvojene Dalmacije Hrvatima i sklapanje ugovora, u kojem su se Hrvati obavezali, da ne će navaliti na one bizantijske teritorije, koje im nisu izričito ustupljene.[36]) Rekosmo, ne

---

Platon G.: La démocratie et le régime fiscal à Athènes, à Rome et de nos jours. Paris 1899; — Pargoire J. Saint Mamas: Le quartier des Russes à Cple: Echos d'Orient XI/1908; — Vasilevskij V. G.: Materialy dlja vnutrennej istoriji vizantijskago gassudarstva: Žurn. Min. Nar. Prosv. 1879; — G. Ostrogorskij: Die ländliche Steuergemeinde des byz. Reiches im X. Jh. (Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtscaftsgeschichte, XX/1927; — G. Ostrogorskij: Die angebliche Gesetzgebung der isaurischen Kaiser (Byz. Zeitschrift XXX/1929-1930; — P. Collinet: Tipucitus (Cambridge Medieval History, Cambridge 1927, vol. IV, str. 722 i d.); — E. Freshfield: A manuel of Eastern Roman Law, the Procheiros Nomos, published by the Emperor Basil I at Constanple between 867 and 879 A. D., rendered into English, Cambridge 1928; — Contardo Ferrini: Opere I. Milano 1929; — C. Ferrini e J. Mercati: Tipukeitos sive Librorum LX Basilicorum Sammarium Libros 13—23, ed F. Dölger (Studi) e testi, vol. 51, Roma 1929; — A. Stöckle: Spätröm. und byz. Zünfte, Leipzig 1911; — P. Noailles: »Tipucitus«, Mélanges de droit romain dédiés à Georges Cornil, vol. II. Gand 1926; — N. A. Constantinescu: La communauté de village byzantin et ses rapports avec le petit traité fiscal byzantin. Académie Roumaine. Bulletin de la section historique, tome XIII, Bucuresti 1927.

34) Konst. Porfir.: De administ. imp. c. 29 i 30, ed Bonn. str. 129, 146—147; Rački: Documenta, str. 370—373.

35) Rački: Documenta 194—195; Ljetopis popa Dukljanina pogl. 12; Kostrenčić: Hrvatska pravna povijest, str. 118.

36) Konst. Porfir.: De adm. imp. c. 31, str. 147—149.

obazirući se na vjerodostojnost ovih navoda. Jer evo današnja historiografija skoro jednoglasno odbija osnovanost ovih Porfigenetovih tvrdnja.

II. — Najjače je istakao prigovore protiv vjerodostojnosti Konstantinovih tvrdnja dr. Ljudmil Hauptmann u svojoj raspravi o »Dolasku Hrvata.[37]) Prelazeći na to, da ispita Konstantinove tvrdnje o dalmatinskim Hrvatima, ustanovljuje Hauptmann, da treba razlikovati 30. i 31. poglavlje. U prvom od njih nalaze se: a) uvod, koji sadržava neku vrst predgovora i opisivanje dalmatinskih gradova, zatim b) pregled dalmatinske povijesti od kraja rimske do kraja franačke vladavine. Tu se opisuje, kako su Avari osvojili Dalmaciju, kako su Hrvati savladali Avare, kako su se Hrvati pobunili protiv Franaka i primili kršćanstvo za kneza Porina. Pod c) je sadržana geografija hrvatskih župa i pojedinih slovenskih naselja na dalmatinskom zemljištu. Pod d) se napokon nalazi izvještaj o danku, što su ga dalmatinski gradovi morali plaćati pojedinim hrvatskim knezovima. Iz načina, kako je sastavljen Konstantinov spis, vidi se, da je starom tekstu dodano nekoliko vijesti dobivenih na osnovu savremenih zapisa. Hauptmannu je pošlo za rukom, da istisne dva ovakva dodatka. Preostali tekst pretstavlja čistu, vjerodostojnu hrvatsku narodnu tradiciju.

Konstantinova tendencija može se jasno ustanoviti u 31. poglavlju, koje se dijeli u osam dijelova. U njemu se opisuju a) podrijetlo Hrvata, njihov dolazak i krštenje; b) rimska vlast u Dalmaciji, c) bugarski rat za Borisa, d) gradovi, e) hrvatska vojna snaga, f) raspad Hrvatske za Miroslava i napokon, g) vojni položaj Bijele Hrvatske. Konstantin jamačno bilježi ukratko sadržinu spisa, koji se pred njim nalaze. Zato i rečenice počimlju stereotipnim veznikom »hóti«. Za svako hrvatsko pleme bilježi se, gdje je naseljeno, odakle je dospjelo, šta znači njegovo ime, koliko gradova ima u njegovoj otačbini. A svršetak je kod svake rečenice isti: Heraklije je naselio Hrvate, Heraklije je krstio Hrvate, za Heraklija su se Hrvati nagodili s papom, od vremena Heraklija su Hrvati pokorni Bizantiji. Kad se pobliže uzme u razmatranje stavka c), vidi se, da se ova dijeli u tri dijela. U prvom tvrdi Konstantin, da je hrvatski knez od početka, t. j. od vlade cara Heraklija pokoran romejskomu caru i da nije nikad bio pod bugarskim kanom. U drugom opet, da ni Bugari nisu nikad napadali Hrvate prije vremena Mihajla-Borisa. U trećem pak, da ni sagene tih Hrvata ni kondure nikad ne idu u boj protiv koga, osim ako ih neko napada. Ovaj se treći dio odnosi na blagoslov, što ga je papa dao, tvrdi Hauptmann, Branimiru god. 879. Stavke označene pod 31 e) i g) s jedne strane, a c/1, c/3 i c/2 — ovakav mora naime da bude njihov pravi redosljed — s druge, spadaju dakle zajednom i potiču iz jednog te istog savremenog izvora, t. j. iz vremena od 879. do 926. god. ili, bolje, oni potiču baš iz vremena kralja Tomislava. Tih je godina naime bizantijski položaj očajan. God. 913. se bugarski car Simeun nalazi pred samim Carigradom. Bizantija traži pomoć gdje bilo da bilo, izmiri se čak s Rimom, ćutke priznaje Tomislavu god. 924. dalmatinske gradove pa čak i kraljevski naslov, samo da bi Tomislav spasio carstvo od Bugara. Ako držimo na umu, nastavi Hauptmann, da po Bury-u i po Manojloviću medju izvore Konstantinova djela spadaju i izvještaji carskih diplomata, onda se sada ne možemo otresti

---

[37]) Dr. Ljudmil Hauptmann: Dolazak Hrvata, u Zborniku kralja Tomislava str. 86—127 (Zagreb 1925).

hipoteze, da je sve to napisao carski izaslanik, koji je romejski dvor izvještavao o hrvatskoj državi i o njenoj upotrebljivosti protiv Bugara.

Sada možemo, dovršit će Hauptmann, sebi predočiti, kako je nastao odjeljak c). X je bilježio, da su Bugari za Borisa napali na Hrvate. To je dalo povod za tvrdnju, da pored toga »hrvatski knez nikad se nije pokoravao bugarskom kanu«. Tako je car sebi uravnao put do točke, da je od Heraklijeva vremena hrvatski knez pokoran rimskomu caru... Pogled u nasilnu tendencioznost Konstantina Porfirogenita omogućuje nam, da u izvještaju o starohrvatskoj historiji razlučimo zrno od pljeve. Prije svega mora otpasti pitanje, je li Heraklije naselio Hrvate ili nije, jer hrvatska narodna tradicija Heraklija uopće ne pozna, nego stavlja dolazak Hrvata samo okruglo u doba ne mnogo poslije zauzeća Solina. Onda je vladao Heraklije, dovoljni razlog, da tog cara dovede u vezu s Hrvatima i da na posljetku u svojem bizantijskom ponosu ustvrdi, ne samo da su Hrvati uništili Avare u Heraklijevo doba, nego čak i u njegovo ime. Još je samovoljnije postupao Konstantin Porfirogenit s izvještajem, da su se Hrvati krstili. Tradicija veli, da su ih krstili duhovnici iz Rima za kneza Borne. A Konstantinu Porfirogenitu se činilo samo po sebi razumljivo, da ih je dao krstiti onaj isti vladar, koji ih je ranije naselio. Zbog toga je premjestio kneza Bornu, koji je živio u IX. vijeku, dva vijeka natrag u Heraklijevo doba i pri tom ga nije bunila nesmisao, da je na bizantinjskom prijestolju sjedio čudan car, koji je slao po svijetu mjesto grčkih misionara rimske. Pa kao da toga nije dosta, dao se na posljetku zavesti do primjedbe, da su se Hrvati krstili malo poslije svoga dolaska, t. j. za Borne, i da su došli, dok je živio njegov otac.

Nema sumnje, da u izlaganjima Konstantina Porfirogenita ima dosta proturječnosti. Ali se u glavnom može reći, da te proturječnosti ne proističu toliko iz njegove krivice, koliko iz okolnosti, da je car raspolagao pri sastavljanju svoga spisa dvojakim vrelima. S jedne su mu strane naime dolazili izvještaji bizantijskih diplomata i administrativnih dostojanstvenika, koji su bili u stanju, da mu pružaju podatke s prve ruke. A s druge je opet car imao u svojoj kancelariji nepreglednu hrpu starih akata i zapisa. Nepreglednost je njihova bila bez sumnje glavni uzrok, zašto se car latio svoga tegotnog posla. Namjera mu je svakako bila, da svome sinu obezbijedi onu nezavisnost u poslovanju, za kojom je doživotno uzalud težio. Ako sve ove okolnosti držimo pred očima, mislimo, da možemo bez druge isključiti, da je Konstantin imao ili mogao imati interesa, da stvari prikazuje drukčije, nego što su zbilja bile. Stoga ne će valjda biti slabo, da u prosudjivanju njegove vjerodostojnosti povučemo što uže i što strože granice.

U konkretnom slučaju pak igra veliku ulogu pitanje, da li se Konstantinove tvrdnje podudaraju s drugim povijesnim vrelima. Danas je baš na osnovu Hauptmannovih izlaganja jasno ustanovljeno, da su Hrvati, malo poslije pada Salone, ostavili svoju zakarpatsku postojbinu i krenuli u rimsku Dalmaciju. Za posjed Dalmacije morali su da se bore s Avarima, koji su baš onda bili zapleteni u ratu s Bizantijom i čak ugrožavali sam Carigrad. Dolazak Hrvata nije samo u interesu Bizantije, nego je valjada usred rata na dvjema frontama u trenutku, kad su Avari bili pred Carigradom, jedini izlaz iz jedne inače bezizlazne situacije. Možemo li u tim prilikama isključiti, da je sam Heraklije došao do zamisli da pozove Hrvate i da im ponudi rimsku Dalmaciju, kad ni njegovi pretšasnici nisu u mnogo povoljnijim prilikama bježali

od toga, da nudjaju Germanima čitave rimske provincije? Da je Heraklije raspolagao za svoje političke pothvate neobično dalekim vezama, poznata je stvar. Njegovi su emisari išli do Indije i ići će, kad Arabljani budu navalili na Siriju i na Egipat, do daleke Etiopije. A zapravo nisu ni trebali da idu tako daleko. Po prilici usred puta izmedju Carigrada i Indije, odnosno Etiopije bila su velika tržišta, gdje su se sastajali trgovci iz najudaljenijih krajeva. Takvo je jedno tržište bila Mekha. Takvih je tržišta bilo na obalama Crnoga mora. Heraklijevi emisari nisu dakle trebali, da idu daleko, da se sretaju sa stanovnicima Zakarpatske. Da je opet Heraklije pomljivo promatrao mogućnost, da stvori Avarima neprijatelje iza ledja, za to nam svjedoče njegove veze s Bugarima[38]) i valjada ugovor, što ga je, pitanje je, da li prije, da li poslije bitke kod Wogastisburga, sklopio s franačkim kraljem Dagobertom.[39])

Ništa nam dakle ne stoji na putu, da vjerujemo, da je Heraklije zbilja pozvao Hrvate u borbu protiv Avara i da im je ponudio uz iste uslove, kao Anastasije Teoderihu Italiju, rimsku Dalmaciju. Hrvatska plemena, koja su ovdje dolazila u pitanje imala su svakako svoj razlog, da se sele iz zakarpatske pradomovine. Ponude, koje su im učinjene, bile su svakako primamljive. A prilika je opet, da su Heraklijevi povjerenici jedno Hrvatima rekli, a drugo napisali.

No, ako jednom uzimamo kao moguće, da su Hrvati došli u rimsku Dalmaciju na osnovu Heraklijeva poziva i njegova mandata i da je prilikom osvojenja Dalmacije sklopljen formalan ugovor izmedju njih i Bizantije, možemo da vjerujemo i drugim navodima, sadržanim u spisu Konstantina Porfirogenita.

Činjenica je naime, da od trenutka, kad su Hrvati krenuli prema jugu, počimlje za Avare vrijeme teških kušnja. Duž cijele ceste, kuda su išli Hrvati, digao je Samo, baš u trenutku njihova prolaza, opasan pokret protiv Avara. Samova je država prirodni saveznik Bizantije. Germanski vladari, kojima je do slabljenja Bizantije, — u taj red spadaju kraljevi Zapadnih Gota, koji su baš usred Heraklijevih neprilika zaposjednuli bizantijsku Španiju; Langobarda, koji su težili za posjedom cijele Italije; Franaka koji su težili za tim, da se otresu posljednjih ostataka rimskog vrhovništva, — slože se u savezu protiv Sama. Langobardi pokušaju, da se probiju do avarskog teritorija valjada ne bez uspjeha. Alamanima podje za rukom, da prodru duboko sa sjeverozapada, ali su Franci potučeni kod Wogastisburga. Za odbranu južne granice Samove države protiv Langobarda ustanovljena je Krajina, a na čelu te Krajine stoji neki knez Walluk, za koga Hauptmann misli, da je bio Hrvat.[40])

Wallukova krajina je dakle osnovana, da služi kao bedem protiv Langobarda. Za njezin opstanak znamo tek od 650. god. Ali nam Pavle Djakon pripovijeda, da su god. 642. Sloveni, valjada Hrvati, ratovali protiv Bene-

---

[38]) Patrijarh Nikifor: Istoria syntomos (Boor) XXIV, 12; St. Stanojević: Vizantija i Srbi II, 34.

[39]) Dölger: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453, I, str. 23, br. 202.

[40]) Dr. Ljudmil Hauptmann: Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. Mitt. des Instit. für österr. Gesch. XXXVI/1915, str. 257—258

venta.[41]) Nije isključeno i dapače je vjerojatno, da je ova akcija protiv Langobarda u Beneventu istodobna s osnivanjem karantanske krajine i da su obadvije akcije išle za istim smjerom, za oslobodjenjem Rima od langobardskog pritiska.

Značajno je svakako, da se malo prije ovoga pohoda protiv Beneventa odigrala misija opata Martina, koji je otpremljen iz Rima Hrvatima, da otkupi dalmatinske zarobljenike (propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus).[42]) Opata Martina je otpremio Hrvatima papa Ivan IV., rodom Dalmatinac, valjada izbjeglica, koji je svoju mladost proveo kao pitomac dalmatinske škole u Carigradu, jedne od najotmenijih, tvrdi Teofan, u cijelom carstvu. A istom je Ivanu IV., malo prije nego što je otpremljena misija opata Martina, sam car poslao pismo, iz kojega se vidi, da je caru mnogo do uspjeha papine politike.[43])

Nema sumnje, da treba nešto smionosti, da se ova tri dogadjaja: carevo pismo, misija opata Martina i navala na Benevent povežu uzročnim redom. Ali kad Konstantin Porfirogenit tvrdi, da je papa postigao od Hrvata, da se bore pod zastavom sv. Petra i kad uz to znamo, da su Hrvati došli pod Porginim ocem i da su se dali pokrstiti pod samim Porgom, stvar nam se sama po sebi ne čini nevjerojatnom. Doduše ide Konstantin Porfirogenit dosta daleko sa svojom tvrdnjom, da je Heraklije ne samo dao pokrstiti Hrvate, nego da je tom prilikom ustanovljena čitava crkvena organizacija s nadbiskupom, biskupom, svećenicima i djakonima. Ali, pri prosudjivanju ovakvih pojava, moramo i računati s time, da se kod primitivnih naroda pojam vjere tijesno poveže s ratnom srećom. Primitivni ljudi vjeruju naime, samo dok im se čini, da im to vjerovanje donosi aktivnu pomoć dotičnog božanstva. Od trenutka, kad ta pomoć izostaje, prestaje i njihovo vjerovanje.

Pitanje je sada, da li se ovakva promjena ratne sreće može ustanoviti kod Hrvata. Pavle Djakon nam pripovijeda, da je oko 663. god. langobarski kralj Grimoald pozvao u pomoć avarskog kagana protiv buntovnog Lupusa od Friaula. Lupus je podlegao nakon četverodnevne bitke, a njegov sin Arnerit je pobjegao u Karantaniju, da tamo nadje pomoć protiv Avara i Langobarda.[44]) To bi dakle imalo da znači, da je god. 663. ili negdje oko toga vremena probijen hrvatski bedem, koji je zatvarao Avarima put do mora i koji se je protezao od Velebita do Karavanki. Spoj izmedju avarske i langobardske države bio je uspostavljen. Nije isključeno i dapače je vjerojatno, da su pod utiskom ovoga neuspjeha Hrvati odustali od carstva i od nove vjere.[45])

Bizantijska je stvar bila u očajnom stanju. U Italiji je Konstant II., Heraklijev unuk, poražen od Langobarda. Avarsko-slovenska bujica je sada krenula preko Dunava ravno prema Solunu. A prijestolnica je bila ugrožena od Arabljana. Od 670. do 677. godine nalazi se Carigrad u istoj opasnosti kao u Heraklijevo vrijeme. Odjednom se medjutim stubokom izmjeni stanje: Arabljani su protjerani grčkom vatrom, Solun je oslobodjen od avarsko-slo-

---

41) Paul Diacon: De gestis Langobardorum lib. IV, cap. 46. Rački: Documenta str. 276.

42) Toma Arhidjakon: Historia Salonitana, c. 8 (Lucije str. 318).

43) Farlati: Illyricum Sacrum I, 572.

44) Pavle Djakon: De gentis Langobardorum lib. V. cap. 18—22. Lj. Hauptmann: Politische Umwälzungen unter den Slowenen str. 258 (Mitt. des Inst. f. öst. Geschichtsforschung).

45) Konst. Porfir.: De adm. imp., c. 29, str. 128.

venskog pritiska. Ljudi su bili pod dojmom, da se čudo odigralo pred njihovim očima.[46]) Otuda sveopća težnja, da traže izmirenje. Redom se pojaviše u Carigradu izaslanici Arabljana, Langobarda, Avara, Slovena, zapadnih kraljeva, knezova, vojvoda, plemenskih poglavica,[47]) da traže mir i prijateljstvo. Sada je predan zaboravu i spor izmedju cara i crkve. »Ekthesis« i »Typos« su ukinuti. Novi je crkveni sabor zakazan. Ravena, koja je tokom prijašnjeg sukoba dobila autokefalnost,[48]) podredjena je opet Rimu. Do polovine VIII. stoljeća prevladaju na stolici sv. Petra nosioci grčkih imena. Prvi od njih, Agaton, stavi odmah u izgled Konstantinu IV. saradnju biskupa, koji su upravljali dijecezama u zemljama Langobarda, Slovena, Franaka, Gala, Gota i Britanaca.[49]) U ono vrijeme spadaju dva važna mirovna ugovora, jedno izmedju Bizantije i Langobarda, drugo izmedju Bizantije i avarskog kagana.

Za ugovor izmedju Bizantije i Langobarda misli se, da je sadržavao s bizantijske strane priznavanje zakonitosti i teritorijalnih tekovina Langobardske kraljevine.[50])

Sva je prilika, da je Bizantija to isto priznala i avarskomu kaganu. To bi imalo da znači, da su ovom prilikom povučene granice izmedju bizantijske i avarske interesne sfere, a to bi opet moralo da znači, da je ovom zgodom pala odluka o daljoj sudbini Hrvata. Nije dapače isključeno, da su Hrvati ovom prilikom stavljeni pred alternativu, ili da pristaju na to, da budu uključeni u ugovor kao bizantijski štićenici, ili da se svojim nepristajanjem izlažu, napušteni od Bizantije, avarskim samovoljnostima.

To znači s jedne strane, da je Bizantija potvrdila raniju odreku na onaj dio rimske Dalmacije, koji se je nalazio u avarskim rukama. Ali to znači opet, da je Bizantija ovim ugovorom stekla dalji naslov na to, da onaj dio Dalmacije, kojim su vladali Hrvati, smatra kao svoje. I ne samo na osnovu činjenice, da je Heraklije u svoje vrijeme doznačio ove zemlje Hrvatima, nego po svoj prilici na osnovu izričitoga pristanka samih Hrvata. Vjerojatno je čak, da su Hrvati, u zamjeni za to, što je avarski kagan obećao, da će poštivati hrvatski teritorij isto kao bizantijski, morali da se odreknu za svu budućnost onih zemalja, koje su bili izgubili god. 663. u borbi protiv Avara i Langobarda, t. j. protiv bizantijskih neprijatelja. I, isto kao što su Hrvati morali obećati, da ne će priskočiti u pomoć svojoj braći u Karantaniji u slučaju, da budu napadnuti od Avara, morali su po svoj prilici i Avari obećati Bizantijcima, da se ne će pačati u njihove odnose sa Slovenima, kako su to bili učinili prilikom navale na Solun (678.).[51])

---

46) Miracula S. Demetrii (Acta Sanctorum, listopad IV, 167). Rački. Documenta str. 283—284.

47) Teofan: Hronografija (Boor) I, 356—359.

48) Dölger: Regesten I, 27, br. 233. Liber pontificalis (Duchesne), str. 360. Ch. Diehl, Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne, str. 179, 187 i 271.

49) Dr. S. Sakač: Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu oko god. 679, str. 27; Migne: Patrologia Latina LXXXVII, str. 1224—1225.

50) Dölger: Regesten I, 28, br. 240; L. M. Hartmann: Geschichte Italiens im Mittelalter II, I, 272.

51) Dölger: eod. l. 28—29, br. 240., 241., 243.; Patrijarh Nikifor: Istoria syntomos (Boor), 35/24; Teofan: Hronografija (Boor) I, 356 i 359; Leon Grammatikos: Hronografija 161/19; Kedren: Synopsis istorion (ed Bonn.)

Posljedice ovog ugovora mogu se ustanoviti i na bizantijskoj i na avarskoj strani. Prema Koruškoj su Avari mogli da nastupaju mnogo odrješitije. Kasnije će stvari dovesti do toga, da su Karantanci na svršetku morali tražiti bavarsku pomoć, pa time i žrtvovali svoju samostalnost. Na bizantijskoj strani će carevi otsada imati odriješene ruke prema Slovenima. Cijeli je prvi dio vladavine Justinijana II. ispunjen sklapanjem pojedinačkih ugovora s raznim slovenskim plemenima, ako ne preseljavanjem Slovena u Malu Aziju i u sjevernu Afriku. Postupak Bizantinaca prema Slovenima će biti u ovim okolnostima dosta oštar i krut: kada su Sloveni iz temata Opsikiona prebjegli Arabljanima, organizirao je Justinijan pravi pokolj preostalih, pa se računa, da ih je ubijeno oko 30.000.[52])

Ova svestrana regulacija odnosa pojedinih plemenskih zajednica s Bizantijom našla je svoj izraz u pogledu Hrvata u sporazumu, koji je zaključen god. 679. s posredovanjem pape Agatona. Da je zbilja takav sporazum uglavljen, o tome kao da ne može biti ni najmanje sumnje: mirovni ugovor s Avarima ne može se naime nikako zamisliti bez takvog sporazuma. Da je za tu svrhu bilo od potrebe posredovanje pape Agatona, da se taj sporazum nije sklopio izravno izmedju bizantijskih svjetovnih vlasti i pretstavnika hrvatskih plemena, zato je bilo bez sumnje dosta važnih razloga. Nije naime bilo moguće, da se takvi pregovori vode izravno iz Carigrada. A s druge je strane bilo opasno, da se takvi pregovori povjere ravenskomu egzarhu: nedavno se je naime bilo dogodilo, da je egzarh Olimpije prekomjernom popustljivošću prema Langobardima postigao njihovu pomoć za isticanje svoje kandidature na bizantijsko prijestolje. Osim toga je papina ličnost bila opkoljena u ono vrijeme svijetlim moralnim nimbom. Pripadnici nerimskih naroda imali su prema papi ono slijepo povjerenje, kojega im je potpuno nestajalo, kada su imali da stupe u doticaj s prevrtljivim i lukavim bizantijskim dostojanstvenicima. A takvo je povjerenje bilo u ovom slučaju od najpreče potrebe, jer se zapravo od Hrvata tražilo, ovom prilikom, veoma mnogo. Pristajanje na predloženi sporazum je značilo ni više ni manje nego gubitak dotadašnje nezavisnosti. Drugo nije ni značilo njihovo obećanje, da ne će nikako ratovati sa svojim susjedima, nego da će se ograničiti na to, da brane svoje granice ili bolje, prema shvaćanju Bizantinaca, granice Istočnog Carstva.

I, 766/11; And Dandolo: Chronicon Venetum VI, str. 10/9 (Muratori, Rerum Italicarum scriptores XII); Toma Arhidjakon: Historia Salonitana (Lucius) 319; Herzberg: Geschichte des byzantinischen und des osmanischen Reiches, Berlin 1863, str. 60; Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, philos.-histor. Klasse XX/1856., str. 379: »Suchen wir nun nach einem Zeitpunkt, in welchem mit der grössten Wahrscheinlichkeit das Ende des Krieges um den Besitz Dalmatiens verlegt werden könnte, so bietet sich uns als besonders geeignet das Jahr 678. In diesem schloss nach Beendigung des gefahrvollen sarazenischen Krieges der Kaiser Konstantin II Pogonatus Friede mit den Avaren und, wie es unbestimmt heisst, mit allen gegen Westen umgrenzenden Völkern. Bei dieser Gelegenheit also, da die Avaren wegen des hereinbrechenden Verfalles ihres Reiches aufgehört hatten, ein Schrecken der Römer zu sein, wurden, so scheint es, auch die nordwestlichen Grenzen geordnet, indem man die Serben und Croaten gegen Anerkennung der byzantinischen Oberhoheit im Besitze des eroberten Landes liess und ihnen so unter ihren eigenen Fürsten eine fast unabhängige Stellung einräumte«.

[52]) V. I. Lamanskij: Sloveni u Maloj Aziji, u Africi i u Španiji. Petrograd 1859.

Ali to nije još bilo sve što se onda tražilo od Hrvata. Papa Agaton je po svoj prilici imao da postigne od njih pristanak na »modus vivendi« u pogledu dalmatinskih gradova. Drugo nije imalo da znači obećanje, da će živjeti u miru sa svojim susjedima. Ali je taj »modus vivendi« imao za nužnu pretpostavku odredjivanje granica izmedju zemljišta, koje je pripadalo hrvatskim plemenima, i zemljišta, koje je moralo biti priznato kao neposredni gradski teritorij. Nije isključeno, da je proglašeno ovom prilikom potpuno oslobodjenje od svakoga poreza za sve dalmatinske izbjeglice, koji bi se vratili u domovinu.

Poslije 679. godine nastaje povratna fluktuacija dalmatinskog izbjegličkog elementa u svoju staru postojbinu. Dva su pokoljenja bila provela dosta mučne dane u barakama na podnožju zidina podapeninskih tvrdjava s pogledom upravljenim na razorenu domaju: dvije vojničke oporuke svjedoče nam za čežnju, da budu dalje uscuvana ostavljena domaća svetišta.[53]) Sva je prilika, da je prije dalmatinske bila preuredjena dračka provincija. Slovenska plemena oko Egnacijske ceste, koja je vodila od Drača u Solun, otstranjena su i prisiljena, da izaberu druga sjedišta. Ona, koja su ostala u blizini, morala su dopustiti, da im najbliži carski namjesnik bira kneževe, i bila su dužna, da plaćaju danak (pakton) i da služe u bizantijskoj vojsci.[54]) Teško je izaći na kraj s paštrovskim privilegijem, koji je bez sumnje opstojao, jer su s pozivom na nj Paštrovići imali neke prednosti u carigradskoj luci sve do svršetka svjetskog rata. Ta se povlastica pripisuje carevima Konstantinu (IV.) i Justinijanu (II.), dakle vremenu izmedju 681. i 685. godine.[55])

Sva je prilika, da je malo kasnije sastavljen zemljopis ravenatskog Bezimenjaka, u kojem su prvi put spomenute nove gradske tvorevine Split, Dubrovnik i Kotor.[56])

S VIII. stoljećem je organizacija dalmatinske provincije gotova. Kotor je otpremio svoga biskupa god. 787. na drugi nikejski sabor, a sva je prilika, da je tu prisustvovao i poglavica salonitanske crkve.[57]) Kotorski je zaštitnik u ono vrijeme sv. Juraj, pa su se svake godine sve do pada Mletačke Republike (1797.) održavali toga dana gradski izbori, a tek je 809. god. preneseno u Kotor tijelo novoga gradskoga zaštitnika, sv. Tripuna.[58]) Kada su pretstavnici dalmatinskih gradova išli o Božiću 805. god. u poklone Karlu Velikomu, predvodili su ih zadarski biskup Donat i gradski prior Pavle, koji nosi naslov »dux Dalmatiae«.[59])

Reorganizacija dalmatinske provincije, koja je po svoj prilici dovršena oko mjene izmedju VII. i VIII. stoljeća nije ništa drugo, nego izravna posljedica ugovora, što ga je sklopio papa Agaton za cara Konstantina IV.

---

53) Mar[illegible]: I papiri diplomatici, Roma 1805, br. 78 i 142.

54) Jireč[illegible]: Istorija Srba I, 136; Konst. Porfir.: De adm. imp. II, 220 i d.

55) V. Bogišić: Desetina sudskih zapisa iz Paštrovića, Beograd 1905, str. 5—6; Stojan Novaković: Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka. Beograd, izd. srpske kr. Akad. nauka, 1912, str. 145.

56) Anonymus Ravennae: Cosmographia. Berolini (Nicolai) 1860. str. 208.

57) Mansi, Sacror. concilior. collecto XIII, 374.

58) Farlati: Illyricum Sacrum, vol. VI, 412.

59) Einhardi: Annales u zbirci Pertz, Monum. Germ. SS. I. 193; Rački: Documenta, str. 310—311.

s pretstavnicima Hrvata. A sam je ugovor ni više ni manje nego prva redakcija, osnova za kasniji ugovor, koji je sklopljen god. 1102. izmedju pretstavnika hrvatskih plemena i madjarskoga kralja Kolomana (pacta conventa).

Značaj ovoga prvog ugovora (u koliko možemo o njem govoriti s poznavanjem predmeta) u mnogom je drukčiji od značaja, što ga je imao ugovor s Kolomanom (1102.). Dok je naime Bizantija već radi same svoje geografske daljine bila već od početka izvan mogućnosti, da trajno nadgleda točno izvršivanje utanačenih obaveza, bio je položaj Madjarske znatno drukčiji: njezin je uticaj bio u stalnom porastu i prijetio je čak, da će porušiti ugovoreni pravni poredak. Zato su obaveze, koje je Hrvatska preuzela prema Bizantiji, bile mnogo lakše i dopuštale su sklizanje od poluzavisnosti u potpunu državnu samostalnost.

III. — Glavnu sadržinu ugovora,[60]) što su ga Hrvati sklopili s madjarskim kraljem Kolomanom sačinjavaju ove tri točke:

a) da će pripadnici dvanaest hrvatskih plemena uživati svoje posjede i svoja dobra sa svima svojima mirno i tiho;

b) da nijedno od rečenih plemena niti njihovih ljudi nije obvezano plaćati spomenutomu kraljevskomu veličanstvu ni ličnih poreza (census) ni stvarnih (tributum);

c) da su kraljevskomu veličanstvu obvezani služiti, kad bi neko napao njegove granice. Tada, ako bi gospodin kralj poslao po njih, treba da izidje na vojsku svako pleme sa najmanje deset konjanika oklopnika o svojem trošku do rijeke Drave, a onda dalje prema Ugarskoj treba da ostanu na trošak gospodina kralja, sve dok vojna potraje.

Na prvi pogled ugovor nema ništa osobita. Da je kralj Koloman obećao poštivanje dotadašnjih imovinskih prava odgovaralo je i odgovaralo bi danas najbitnijem odredjenju novoga vrhovnog gospodara hrvatske zemlje. Veoma široka je svakako koncesija sadržana u drugom članu ugovora i mogla bi da znači za Hrvate potpunu ekonomsku samostalnost. Što se tiče treće točke, i za nju bi se moglo reći, da se u bitnom podudara s odredbama, koje se nalaze u srednjem vijeku u ugovorima izmedju vrhovnog gospodara i vazala.

Stvar zauzima mnogo odredjeniji izgled, kada uzmemo u usporedbu tekst Konstantina Porfirogenita. Njegovo je stanovište poznato: da su Hrvati bili prisiljeni unutrašnjim razmiricama, da se sele iz svoje zakarpatske domovine, da su se obratili Herakliju i da im je on doznačio za stanovanje rimsku Dalmaciju, koju su bili zauzeli Avari i Sloveni. Hrvati su Dalmaciju osvojili i sada im je ona bila doznačena carskom naredbom (keleusis). Kon-

---

60) Ovdje nije namjera, da se pokrene pitanje autentičnosti ugovora od god. 1102, premda je sačinjavala ranije predmet žestokih prepiraka, jer su Madjari iz političkih razloga htjeli da obore, a naši ljudi da brane vjerodostojnost apendikule, u kojoj je sadržan prijepis znamenitih »pacta«. Nema sumnje, da o ovom pitanju nije izrečena posljednja riječ, ali, ako može biti rasprava o tome, da li je prepisivač iz vremena prijelaza kraljevske vlasti iz Arpadove u Anžujsku dinastiju preinačio neke pojedinosti iz izvornoga teksta, za nas nema sumnje, da je ugovor opstojao i bio primijenjen u glavnim svojim točkama. Da li su u izvorniku spomenuti svi rodovi, koji se spominju u apendikuli, da li je broj konjanika za kraljevsku vojsku imao biti veći od deset gore navedenih, činilo nam se, za naš zadatak, irelevantno.

stantin Porfirogenit tvrdi dakle, da su Hrvati tražili utočište i da su ga zbilja primili. Za posmatrača je medjutim jasno, da je hrvatska seoba bila u bizantijskom interesu: Bizantija je naime neophodno trebala hrvatske pomoći protiv Avara.

Ovaj način prikazivanja dogadjaja ne mora biti ni netočan ni iskrivljen. Bizantija se je nalazila u ratu s Avarima. Ako nije posjedovala Dalmaciju, ipak je ona bila u punom pravu, da tu zemlju, sve dok je trajao rat, smatra svojom. A tom je svojom, bizantijskom zemljom Bizantija raspolagala u prilog Hrvata. S bizantijskoga stanovišta je takvo raspolaganje značilo pravu doznaku rimske zemlje. Drukčije nije stvar stajala, kada je car Anastazije izdao kralju Istočnih Gota Teoderihu naredjenje, da oduzme Odoakru Italiju. Italija je, s careva stanovišta, još uvijek bila rimska zemlja. Italijom je dakle Anastazije raspolagao u najboljoj vjeri kao s imovinom Rimskoga carstva.

Heraklije nije medjutim doznačio rimsku Dalmaciju Hrvatima besplatno, nego je povjerio papi zadaću, da se u pogledu doznačene zemlje sporazumije s Hrvatima, i oni su zbilja pristali na to, tvrdi dalje Konstantin Porfirogenit, da će braniti, nazivajući zaštitu sv. Petra apostola, doznačenu im zemlju protiv svakoga neprijatelja.[61])

Ako ovu obavezu usporedimo s tekstom trećeg uslova u »pacta conventa«, možemo odmah ustanoviti, da je hrvatska obaveza ograničena na zadaću, da brane granicu protiv svakog neprijatelja. Njihova je zadaća defenzivna (pasivna saradnja). O aktivnoj saradnji u slučaju bizantijskog ofenzivnog rata nema u ovoj stavci Konstantina Porfirogenita ni govora.

Tek u Leonovoj Taktici stoji, da je Vasilije I. (867.—886.) naučio Hrvate, da odbace svoje stare običaje, da primaju bizantijske zakone (ton rhomaikon typon hypotaxas), da se opet dadu pokrstiti, da sami izaberu iz svoje sredine u slobodnom izboru svoje knezove i da idu u rat protiv neprijatelja Bizantijske Države. Hrvatska je obaveza primila tim drugo lice i prešla je od pojma pasivne u pojam aktivne saradnje.[62])

Ne će biti slabo, da zaustavimo svoju pažnju na dva momenta: Vasilije pregovara s hrvatskim plemenima isto kao kasnije Koloman, i u ovom ugovoru je odredjena, čini nam se, jakost hrvatskoga kontingenta, koji je imao da se pridruži bizantijskim silama. Prvi poznati nam slučaj ovakve aktivne saradnje je učestvovanje Hrvata kod opsade grada Barija u Apuliji (869.—871.)[63])

Na pitanje, koliko je iznosio hrvatski kontingent, koji je imao da aktivno učestvuje u bizantijskim ratovima, ne možemo da odgovorimo, jer o tome nemamo ni najmanjeg podatka. Zato ne će biti bez koristi, da ustanovimo, koliko je iznosila srpska vojna dužnost.

Srpski su veliki župani bili dužni, po Kinamu,[64]) da stavljaju bizantijskomu caru na raspoloženje prilikom ratna pohoda na zapad 2000 ljudi, u Aziju 300, a kasnije 500. Srpski je odred učestvovao god. 1175. u bitci kod

---

[61]) Konst. Porfir.: pogl. 31, str. 148—149 (Boon); Rački: Documenta, str. 291—292.

[62]) Leonova Taktika pogl. 101 (Meursii opera VI, 806, Florentiae 1745); Rački, Documenta str. 369.

[63]) Konst. Porf.: De adm. imp. XXIX, 129—146; Rački, Doc. 347—353).

[64]) Ioannes Kinnamos: Epitome, Bonnae (Meineke) 1836, III, pogl. 9.

Miriokefalona.[65]) Kasnije, pošto je Milutim prisvojio krajeve oko Skoplja i uzeo za ženu Simonidu, kao da je broj srpskih pomoćnih četa iznosio 2000 konjanika, koji su god. 1311. prevezeni u Anatoliju. Ovaj broj pomoćnih četa je ostao nepromijenjen, kada su Turci zatražili srpsku vojnu pomoć poslije Kosovske bitke, i srpske su čete vojevale zajedno s Turcima kod Nikopolja i kod Angore.

Ako ove podatke hoćemo da primijenimo na vjerojatnu hrvatsku vojnu dužnost prema Bizantiji, evo kako nam se stvar čini najvjerojatnijom. Nema sumnje, da su Hrvati morali braniti svoju granicu svim raspoloživim četama. Ali nije isključeno, da je njihov kontingent u slučaju bizantijskog ofenzivnog rata mogao iznositi baš deset izabranih konjanika od svakog plemena ili sveukupno 120 konjanika. Hrvati su naime bili dalji od Srba, bizantijski je pritisak na njih bio znatno manji, a valjada je pogranična linija, koju su Srbi imali da brane, bila u nekoliko kraća.

Zanimljivo je svakako ustanoviti, da je hrvatska pomoć u vrijeme Tomislava i Držislava u suštini ograničena na defenzivnu ulogu. Tomislav će stupiti u boj s Bugarima, tek kada bude napadnut od Simeunovih vojskovodja. I Držislav će dočekati Samuilovu vojsku tek onda, kada bude prodrla, oko 991. god., do preko Zadra.[67]) A jedan i drugi kralj bili su bez sumnje u tijesnoj povezanosti s Bizantijom.

Kako vidimo iz ovoga izlaganja, prva i treća točka ugovora god. 1102. odgovaraju točno navodima Konstantinova spisa De administrando imperio i Leonove Taktike. Ostaje dakle u pitanju druga točka, oslobodjenje hrvatskih plemena od svakog izravnog poreza (census et tributum). No takvo je oslobodjenje od svakoga poreza bilo u običaju kod Rimljana u prilogu pojedinih plemena, koja bi dolazila, da se nastane u blizinu državne granice i preuzela bi dužnost obrane.[68])

Primjera o tome imamo nekoliko. Tako nam Tacit pripovijeda, u svojoj Germaniji, da su Batavci domaćim nesuglasicama prisiljeni, da se sele iz svoje domovine u Porajnje, da su se metnuli pod okrilje rimskih vlasti, da su primljeni kao saveznici (societas), da su sačuvali svoje običaje i pravo, da biraju svoga poglavicu, da su obećali, da će služiti u vojsci, t. j. da će naoružati točno označene vojničke odrede i da su zato oslobodjeni od poreza.[69]) A baš doznaka zemlje, oslobodjenje od poreza, točno odredjivanje vojničke dužnosti sačinjavaju glavnu, dapače cijelu sadržinu prve, druge i treće točke ugovora od 1102. god. (pacta conventa).

Primjer Batavaca je, rekosmo, neosamljen. »Notitia dignitatum« bilježi

---

65) Jireček: Istorija Srba I, 194.

66) Jireček: eod. l. 254—255.

67) Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 467.

68) Zachariae von Lingenthal: Geschichte des griechischrömischen Rechtes, Berlin 1892, str. 220: »Noch mögen hier erwähnt werden die Ansiedlungen, welche einzelnen Abtheilungen fremder eingewanderter Volksstämme in wüsten Marken oder wenig bevölkerten Fluren unter Entschädigung der vorhandenen Bewohner gestattet werden mussten. Es scheinen ihnen (wen überhaupt) nur mässige Abgaben auferlegt worden zu sein: ihre Hauptverpflichtung bestand im Wehrdienste«.

69) Tacit.: Germania, cap. 29: »Batavi, seditione domestica in eas sedes transgressi, in quibus pars Romani Imperii fierent... Manet honos e tantiquae societatis insigne; nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit; exempti oneribus et tantum in usum proeliorum sepositi velut tela atque bellis reservantur«.

čitav niz plemenskih i narodnih zajednica, koje su se nalazile u istom ili u sličnom položaju.[70]) Ali, reći će se, u svim ovim slučajevima nije pridošlica ni mislio o tome, da prisvoji rimski teritorij. Ovi su Nerimljani sretni bili, da mogu naći potrebitu zaštitu od svojih neprijatelja, i smatrali su sebe kao goste i dužnike rimskog carstva. Njihovo se držanje ne promjenjuje ni kasnije. Čak i onda, kada Germani nastupaju agresivno kao pravi osvajači, ne prestaju, da priznaju svoj položaj umolnika. Razdioba zemlje, koja se vrši u Italiji i u Galiji, vrši se u obliku naknade za vojničku dužnost, koju su ovi pridošlice imali da preuzmu. Pojedini gotski vladar je mogao nastupati kao kralj samo u pogledu svojih sunarodnika i podanika. Ali je on u pogledu Rimljana i osobito u pogledu rimske države ništa bolje ni više, nego carski sluga i štićenik. Pravni se odnos dakle, barem na papiru, podudarao sa stvarnošću.

Najzanimljivije je, za našu stvar, da vidimo, kako su se držali prema carstvu franački kraljevi. Poznata je naime stvar, da su Franci zapravo posljednji Germani, koji se nisu smatrali osvajačima. Sasvim će drukčije nastupiti Langobardi. Za njih će jedini naslov na zauzetu zemlju biti okolnost, da su je osvojili oružanom silom.

Franci su, tvrdi njihov ljetopisac Grgur Turonski,[71]) došli u svoju kasniju postojbinu pod sasvim skromnim prilikama, ali su se pokazali umjerenijim u iskorišćavanju svojih vojničkih prednosti. Podijeljeni u nekoliko manjih plemenskih jedinica, nisu bili, svaka jedinica za sebe, opasni za Rimljane. Ali je sve te kneževine ujedinio Klodvig pod okolnostima, koje su za nas nepristupačne. U Galiji su bile dvije stranke, jedna je htjela, da budu izbačeni iz Galije svi Germani i da Galijom vladaju Rimljani, dok je druga smatrala, da je prisutnost Germana nužno zlo i da se treba s njima sporazumjeti, kako se ikako moglo. Da je ta druga stranka nadvladala, imalo se zahvaliti Klodvigovoj umjerenosti. On je sada redom otstranio sve germanske državne tvorevine, koje su Rimljanima bile odurnije i zavladao je skoro cijelim teritorijem Francuske. Kada je Klodvig primio kršćanstvo, god. 496., sačinjavali su ubojiti Franci samo oko 3000—5000 ratnika. Poslije izvojštene pobjede je Klodvig priznati vojnički poglavica većega dijela Galije.[72]) Kao takav i u svojstvu rimskog saveznika je dobio izvršnu vlast. Ali, isto kao pod Teoderihom u Italiji, nalazile su se upravna i sudska vlast pod njegovim vrhovnim nadzorom, jer je prijestolnica Rimskog carstva bila daleko. Tu upravnu i sudsku vlast bijaše Klodvig postigao doduše u borbi sa Zapadnim Gotima, s Burgundima i s Alamanima, ali i s pristankom rimskoga življa. Kao pobjednik ovih protivnika Rimskoga carstva dobio je Klodvig naslov počasnog konzula, a Grgur Turonski opisuje, kako je, primivši konzularnu diplomu, posvećen u katedrali sv. Martina i kako je mnoštvu dobacivao srebrnjake. Premda je dakle Klodvig postigao svoje pobjede sam svojom vojskom, osjećao je ipak potrebu, da svoje uspjehe učvrsti time, što ih je metnuo pod okrilje zakonitosti. Tim će primjerom ići i njegovi nasljednici. I oni će primiti carska saopćenja iz Carigrada u obliku naredbe (keleusis). Da je taj

---

70) Notitia dignitatum et administrationum, izdanje Seeck, str. 133, 138, 200, 216—217, 219.

71) Gregorius Turonensis: Historia Francorum epitomata (Mon. Germ. histor. SS. rerum Merovingiarum I, 31—450) II, 18.

72) Fustel de Coulanges: Histoire des institutions de l'ancienne France. Paris 1891. II, 460—520.

odnos prestao, doprinijeli su tome slabljenje bizantijske vlasti u Italiji i slabljenje Merovejske dinastije u Galiji. Na mjesto bizantijske vlasti će nastupiti u Italiji papa, a na mjesto Merovejaca majordomi, prethodnici Pipina i Karla Velikoga.

Kada se na ove stvari gleda s daljine, reklo bi se, da se nikako ne može povući prispodoba izmedju franačkoga zaposjednuća Galije i hrvatskoga zaposjednuća rimske Dalmacije. A ipak ima izmedju jednoga i drugoga nekoliko dodirnih tačaka.

Franci su, tvrdi Grgur Turonski, došli u Galiju kao saveznici. To isto tvrdi Konstantin Porfirogenit za Hrvate. Doduše mu se to ne vjeruje. Nema sumnje, da je dolazak Hrvata onda stajao u bizantijskom interesu. Ali se taj bizantijski interes slučajno sretao s potrebom hrvatskim plemena, da sebi svakako nadju novu postojbinu. Zato nije nevjerojatno, da su u toj težnji Hrvati bili pripravni, da pristanu prilikom sklapanja kasnijih ugovora s Bizantijom na uslove, koji su onda bili u običaju za sve plemenske zajednice, koje bi se doselile u rimski odnosno u bizantijski teritorij. Nije dapače isključeno, da je kasnija misija opata Martina (641.—642.) služila istodobno i zadatku, da upozori Hrvate na to, što se od njih tražilo i očekivalo. Ako je to slučaj, onda ima Martinova misija značajnu analogiju s porukom, koju je biskup Remigije upravio Klodvigu, da uredi svoje odnose prema rimskoj državi, da ne bi božja susretljivost malaksala u njegovu pogledu (hoc in primis agendum ut Domini iudicium a te non vacillet).

Pitanje je opet, kada je zapravo došlo do sporazuma izmedju bizantijskih upravnih vlasti i Hrvata. Ako zbilja vjerujemo, da su Hrvati došli u rimsku, onda avarsku Dalmaciju u vrijeme poslije avarskoga neuspjeha kod Carigrada (626.), onda ne ćemo biti daleko od istine uzimajući, da je do prvog ugovora došlo prilikom misije opata Martina (god. 641.—642.). Taj je prvi ugovor svakako sadržavao ne samo negativnu odredbu potpunog oslobodjenja od svake porezne obaveze, nego i pozitivno obećanje Hrvata, da će u zamjenu zato, što im je Dalmacija prepuštena za stanovanje, učestvovati u stanovitim vojničkim operacijama Bizantije na Apeninskom Poluotoku.

Prvi ugovor, što ga je u imenu Bizantije sklopio papa Ivan IV. — isto posredovanje rimske crkve može se ustanoviti i u ugovorima izmedju Carigrada i franačkih vladara — nije, čini nam se, bio duga trajanja. Hrvati su po svoj prilici nakon udarca, što su ga pretrpjeli god. 663., odustali za neko vrijeme od Bizantije i od Rima.

Drugi bi ugovor bio ugovor s papom Agatonom. Hrvati su time, što su obećali, da ne će ratovati sami na svoju ruku ni na kojoj strani, omogućili ponovno nastanjivanje dalmatinskih gradova. Od ovog ugovora ili, bolje, od svoje podložnosti prema Bizantiji su Hrvati odustali prilikom najezde Karla Velikoga. Početak franačkog uticaja moramo metnuti u vrijeme poslije sloma langobardske države (774.). Cijela je Hrvatska poslije Ahenskog mira podložena Francima (813.).

Do ponovnog, trećeg sporazuma, došlo je izmedju Bizantije i Hrvata pod vladavinom Vasilija I., oko god. 875. U tom je ugovoru odredjen način izbora pojedinih kneževa i ustanovljen je broj hrvatskih ratnika, koji su imali da se nadju na okupu pod bizantijskom zastavom u ofenzivnim ratovima, što ih je carevina imala da vodi na drugim stranama. Da li je taj treći ugovor poremećen ili stavljen izvan kreposti neredima, koji su nastali poslije

Zdeslavove smrti i postavljanja Branimira u položaj hrvatskog kneza, ne možemo točno odrediti.

Svakako se četvrti ugovor, izmedju Bizantije i Tomislava, sklapa opet, kao prvi i drugi, posredovanjem rimske stolice. Ovaj je četvrti ugovor bio, čini nam se, konačan, jer je po njem hrvatski kralj dobio u upravu dalmatinske gradove. Dva se sabora bilježe baš oko toga vremena. Prvi bi od njih bio splitski sabor (925.), gdje je izvršena crkvena organizacija splitske metropolije po uzoru starije salonitanske crkve. Drugi od njih spominje se kod popa Dukljanina i bio bi sabor na Duvanjskom Polju, gdje je prihvaćen Metodijev zakonik, valjada zbirka bizantijskih zakona u prijevodu sv. Metodija.

Sudeći po ovim okolnostima, morali bismo doći do zaključka, da položaj Hrvatske prema Bizantiji, kako ga navadja Konstantin Porfirogenit, nije samo u pravnoj fikciji bizantijskog ili kasnorimskog pravnog stanovišta, nego da je zasnovan na čvrstoj svijesti hrvatske ugovorne strane. Hrvati nisu dakle, kako bi se moglo vjerovati po mišljenju pretstavnika naše povijesne znanosti, ne znajući za stvar naprosto uvučeni u jedan fiktivni ugovorni odnos, nego su bili točno svijesni i obaveza i prava, koji su iz tog ugovora nastala. Oni se sami smatraju bizantijskim štićenicima i podložnicima isto onako, kako su se to smatrali, u VII. stoljeću Franci i pojedini franački vladari.

Oslobodjenje od takvog odnosa, emancipacija Hrvatske od Bizantije, vrši se medjutim pod okolnostima, koje u jakoj mjeri potsjećaju na Franačku.

U Franačkoj stoje na čelu pokreta protiv posljednjih ostataka rimskoga vrhovništva i zakonodavstva feudalna gospoda, kojoj je mnogo do ukidanja lične nezavisnosti i nezavisnosti lične svojine. Ovo se oslobodjenje od rimskopravnih stega vrši u dvije etape. Prva se razvojna faza zaključuje zbacivanjem Merovejske i postavljanjem Karolinške dinastije. Druga razvojna faza je dovršena prestankom Karolinga posljednjih godina X. stoljeća.

I u Hrvatskoj znači postepena feudalizacija sve dublje odvajanje od Bizantije. Dok je naime bizantijsko zakonodavstvo na svaki način nastojalo, da ograniči ekonomsko jačanje velikoposjednika na štetu malog čovjeka, ide evolucija sredovječnoga društva baš pravcem podredjivanja pojedinca velikoj gospodi. Hrvatska emancipacija od Bizantije vrši se dakle baš inicijativom odličnih ljudi. A ti su odlični ljudi baš pripadnici onih hrvatskih plemena, koja su organizirala otpor protiv Avara i ukrutila amorfnu slovensku masu u čvrstu stegu državne zajednice. Ovo nastojanje hrvatske gospode, da zemlju oslobodi ne toliko od Bizantije koliko od bizantijskih ustanova, nailazilo je medjutim na otpor pretstavnika hrvatske narodne dinastije, koji će pokušati, da se opiru sve jačoj feudalizaciji, oslanjajući se na primorske gradove. Ali se taj otpor pokaza uzaludnim. Feudalcima će poći za rukom poslije smrti Stjepana Držislava (997.), da zametnu razdor u samoj kraljevskoj kući, i uspjet će na svršetku, da na hrvatsko prijestolje podignu svoga čovjeka, Dmitra Zvonimira, i da posljednjeg izdanka narodne dinastije Stjepana strpaju, navodno zbog trošnoga zdravlja, u samostan. A kad Zvonimira bude nestalo, svejedno da li prirodnom ili nasilnom smrću, dići će velikaši uzbunu protiv narodne stranke, koja je tražila oslona u Carigradu, i uspjet će na svršetku, da nadju zatočnika svojim aspiracijama u ugarskoga kralja Kolomana, nasljednika, ako ne Zvonimira, Zvonimirova političkoga programa.

Da stvar zbilja tako stoji, vidi se po načinu, kako su shvaćali svoj odnos prema Bizantiji sami pripadnici hrvatskih plemena. Glasom tog ugovor-

nog odnosa stupila su naime hrvatska plemena u položaj bizantijskih saveznika. Zemlja, koju su zauzeli, imala je dakle po bizantijskom shvaćanju značaj vojničkoga dobra. Na nju su se imalo dosljedno tome točno primijeniti one odredbe, koje su po bizantijskom zakonodavstvsu imale da urede pravno stanje tih dobara. To proizlazi barem iz jedne stavke Leonove taktike, gdje se tvrdi, da su Hrvati pod Vasilijevim uticajem odustali od svojih krutih običaja i da su počeli, da žive i da se ravnaju po bizantijskim zakonima (tón rhomaikón typon hypotáxas).[73])

Pitanje je sada, da li možemo ustanoviti iz hrvatskih pravnih običaja ovakvu recepciju bizantijskog prava.

Hrvatska su plemena imala, kako znamo, svoje posebno običajno uredjenje. Plemenska zemlja nije nikako smjela da predje iz plemićke u neplemićku ruku. Pleme je sa svojom župom sačinjavalo zatvorenu krvnu i teritorijalnu cjelinu. Kod pitanja posjeda plemenske zemlje je trebalo, da se odluči u prisutnosti političke i vojničke vlasti. Sam je hrvatski ban ili njegov zamjenik imao da pretsjeda »rotnomu sudu hrvatskih plemića i časnika«.

Kada je u 15. stoljeću dio hrvatskoga teritorija došao pod mletačku vlast, upravile su mletačke vlasti upit hrvatsko-dalmatinskom podbanu Mihajlu Živkoviću, koji su to običaji hrvatskih plemena. Podban je 3. studenog 1459. saopćio mletačkim vlastima općeniti prikaz tih starih pravica onako, kako je naveden u Šišićevu Priručniku.[74])

Zemlje, koje pripadaju hrvatskim plemenima, nasljedjuju se glasom toga prikaza samo u muškoj lozi i ne smiju nikako da predju na ženske. A kad u dotičnoj porodici nema muškoga potomka, ima da dodje na red najbliža porodica istoga bratstva odnoso istoga plemena, tako da plemenska zemlja nikako nema da predje u ruke pojedinca, koji ne bi pripadao ni jednomu od hrvatskih plemena. Plemenske se zemlje nisu nikako smjele ostaviti pobožnim ili dobrotvornim zakladama. Ovo je imalo da vrijedi i za nepokretnine, koje bi prelazile od jednoga na drugoga pripadnika jednoga od dvanaest hrvatskih plemena. O tome, da li je jedna stanovita zemlja plemenska ili ne, vodio se strog račun. A samo onim zemljama, koje bi slobodno stekao ili kupnjom ili drugim pravnim poslom od nepripadnika hrvatskih plemena, mogao je hrvatski plemić da raspolaže do mile volje »quia ea que solus acquisivit, solus distribuere potest«.

Čovjek mora da pita, primajući do znanja ove odredbe, otkuda su mogle da vode svoje podrijetlo. Pri tome bi bilo pretjerano, da tražimo doslovno podudaranje dotičnoga zakonskog teksta sa sadržinom izvještaja podbana Mihajla Živkovića.

U bizantijskom zakonodavstvu ima medjutim nekoliko zakonskih propisa o vojničkim dobrima, za koje bi se barem do neke mjere moglo tvrditi, da imaju dosta zajedničkih crta s propisima, koji su bili u kreposti u pogledu hrvatskih plemenskih dobara. To doduše nema još da znači, da pred nama stoji slučaj recepcije bizantijskoga prava, ali bi se ipak moglo iz toga zaključiti, da su bizantijske ustanove vršile svoj uticaj na razvitak pravnih prilika u susjednim krajevima.

Zakonski propisi, koji dolaze ovdje u pitanje, su novele različitih bizantijskih careva X. stoljeća, počevši od Tomislavova savremenika Romana Le-

---

[73]) Leonova Taktika, poglavlje 101.; Rački, Documenta, str. 368—369.
[74]) Šišić: Priručnik izvora hrvatske historije. I, str. 494—495.

kapene, kojemu imamo da blagodarimo dvije novele, jednu od 922. i drugu od 935. god. (br. 2 i br. 5). Konstantin Porfirogenit nam je ostavio dvije novele, od kojih je prva iz god. 947. (br. 6), dok se za drugu ne zna točno datum (br. 8, iz god. 945.-959.). Njegov je sin Roman Mladi opet ostavio dvije novele, br. 15 iz 959.-963. god., dok se za br. 16 znade, da je iz god. 962. Svršetak čine tri novele (br. 20, 21 i 22) iz 967. god., koje se pripisuju Nikiforu Foki.[75])

U ovim zakonima dolazi do izraza dvostruka težnja: da se siromašni seljak brani od sve jačeg ekonomskog pritiska velikoga posjeda i da se očuva vojnički značaj onih dobara, koja je sama država svojedobno poklonila za pokrivanje izdataka naoružanja pojedinim graničarima. Bizantija je naime nastojala, da svim svojim silama stane na put posvemašnoj feudalizaciji ovih dobara i stvaranju velikih teritorijalnih posjeda, i stoji kao takva u svijesnoj protivnosti prema zapadnom zakonodavstvu onoga vremena, koje se očituje baš u franačkim kapitularima.

Za nas je od važnosti osobito novela br. 2 Romana Lekapene, koja sastoji od tri dijela. U prvom od njih je ustanovljeno pravo pretkupnje u korist svakoga seljanina, kada bi god došli na prodaju kuće, njive, oranice, vinogradi, vrtovi pripadnika istog sela. U drugom dijelu se zabranjuje bogatašima, da za novac oduzmu sirotinji zemlju i kuću, pa bilo to prisvajanje u obliku kupnje ili najmovine ili zaloga ili izmjene. A treći je dio ustanovio istu zabranu u pogledu vojničkih dobara: da se nipošto ne smiju otudjivati u prilog domaćega ili pridošloga bogataša, nego da moraju svakako dalje služiti svojemu imaocu za pokrivanje troškova potrebitih za izvršenje vojničkih obaveza.

Od ovoga načela znači doduše djelomično otstupanje zakonodavstvo Nikifora Foke oko god. 967. Vojnički car, sam veliki posjednik, nije nesklon, da uklanja s puta prepreke jačanju latifundista, pa stoga u svojim novelama stoji na stanovištu, da mora vladati jednako pravo za imućnijeg i za siromaha, a to je značilo napuštanje obrane posljednjega. Vasilije II. (976-1025.) će se medjutim povratiti na oštre mjere ranijih članova makedonske dinastije, a to će on pokazati osobito prilikom znamenite parnice zbog Malejnove ostavštine.

Dvije su vrsti odredaba od važnosti za naše pitanje: odredbe o metrokomijama i odredbe o nasljedstvu na vojničkim dobrima. Kod ovih posljednjih je zakonodavac polazio s načela, da se vojnička dobra nipošto nemaju otudjivati od svoje prvašnje zadaće. Zato su svakako morala ostati čvrsto u rukama onih, koji su izravno bili preuzeli prema državi obranu državne granice, ili, ako se vojničko dobro nalazilo usred državnoga teritorija, koju drugu dužnost vojničke prirode. Takva se dobra nisu smjela nikako prodati, nego su morala ostati povezana na porodicu obvezanika, a članovi te porodice su imali da stupe u istu dužnost kao njihov predak. Vojnička su se dobra mogla naslijediti po ranijim odredbama samo u muškoj lozi, a njihov je vlasnik imao da odgovara za izvjesnu količinu žita ili novca za uzdržavanje vojske.

Ove odredbe, koje su davale velike prednosti posjednicima vojničkih dobara, nisu doduše od riječi do riječi jednake gore spomenutoj sadržini

---

[75]) Zachariae a Lingenthal: Ius Graeco-romanum, III, str. 234—241, 242—256, 261—266, 281—287, 296—300.

hrvatskih plemenskih običaja, ali pokazuju veliki broj zajedničkih crta. Ta sličnost zapinje još jače u oko, kada se k tomu uzmu u pretres istodobne odredbe o t. zv. metrokomijama. Metrokomije su u bizantijskoj pravnoj terminologiji zatvorene seoske zajednice. Ova je zatvorenost imala u prvom redu da služi fiskalnim svrhama: seljani su naime odgovarali svi za jednoga i jedan za sve za točno isplaćivanje poreza. No, uporedo s ovom fiskalnom solidarnošću, opstojala je ista odgovornost za ona sela, koja su imala dužnost, da u pograničnim krajevima sama vode brigu o obrani granice od neprijatelja.

Seoske zajednice, nazvane metrokomije, sa svojim tijesno povezanim lokalnim interesima, s jako razvijenom ustanovom pretkupnje (protimesis) i sa zajedničkim udjelima u općinskoj šumi i u općinskim pašnjacima, potsjećale su u tolikoj mjeri na kasniju organizaciju slovenskog sela, da je Zachariae von Lingenthal ozbiljno mislio, da je metrokomija seoska zajednica recipirana od slovenskih običaja. Pančenko, koji je tu tvrdnju podložio dosta oštroj kritici, je došao do zaključka, da kod metrokomije treba praviti razlike izmedju individualnog i kolektivnog posjeda Dok su naime porodične zajednice imale svaka svoj točno odredjeni posjed, bio je samo jedan dio površine seoske zajednice izlučen, da služi svim općinarima kao šuma i kao pašnjak.[76]) No, dok je Pančenko još mislio, da je metrokomija izašla iz zakonodavstva careva Izaurijske dinastije, kojima se pripisivao i »Nomos Georgikos«, poriče Vernadskij tu okolnost i tvrdi, da je i sam »Nomos Georgikos« starijega podrijetla, vjerojatno iz vremena Justinijana II. (685.—695. i 705. do 711.). Da li je ustanova metrokomije sadržavala slovenskih pravnih odredaba, tvrdi Vernadskij, nemoguće je ustanoviti s prostog razloga, jer o slovenskom pravu VII. i VIII. stoljeća ne znamo apsolutno ništa. Jedino, što možemo reći, tvrdi Vernadskij, jest, da je ustanova metrokomije preuzeta iz egipatskog prava.[77]) Vernadskij navodi, za dokaz svoje tvrdnje, jedan papirološki tekst iz bizantijskog Egipta, iz kojega proizlazi da pojedinac ne može sam na svoju ruku raspolagati stanovitom seoskom imovinom, nego da je za tu svrhu od potrebe izričiti pristanak cijele porodične zajednice, koja s njim dijeli i prava i obaveze. Ovakvo solidarno jamčenje svih pripadnika jedne kućne zajednice, koja je u pograničnim, izloženim, krajevima bila i dosta brojna, potsjeća medjutim na ustanovu naše zadruge.

To je zapelo u oko i J. Peiskeru, koji je iznio mišljenje, da je zadruga proizvod bizantijskih fiskalnih ustanova, ali da je nastala kasnije u krajevima, kojim su vladali Turci, krivom primjenom bizantijskih poreznih odredaba o dimnini (kapneion).[78]) Protiv turskog podrijetla zadruge je ustao A. Dopsch, koji je dokazao, da je zadruga opstojala mnogo ranije kod podalpskih Slovena, pa u ladinskoj Švicarskoj, Španiji i Podkavkaskoj,[79]) t. j. u krajevima, koji nisu nikad bili pod turskom vlašću. No, ako se time isključuje osnovanost Peiskerove hipoteze, u koliko stavlja postanak zadruge u vezu s turskom deformacijom bizantijskih fiskalnih ustanova, ostaje ipak otvorena

---

76) Pančenko: Krestijanskaja sopstvennost v Bizantiji (Izvjestija ruskog arheol. instituta) IX/1904.

77) Vernadskij: Les origines de la loi agraire byzantine (Byzantion II/1926).

78) J. Peisker: Slovo o zadruze. Praha 1900.

79) Alphons Dopsch: Die ältere Sozial und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven. Weimar 1909, str. 147—172.

mogućnost, da su se baš ove kasnorimske i bizantijske ustanove, nezavisno od turskog uticaja, same razvile u pograničnim krajevima do pravnog oblika kasnije zadruge.

Za kontinuitet kasnorimskih i bizantijskih agrarnih ustanova izrazio se je već Schulten, koji misli da je »Nomos Georgikos« ništa drugo nego neznatno izmijenjen kasnorimski seoski zakon (lex pagorum).[80]) Ali je njegova hipoteza dosta snažno suzbijena od Ashburnera i Ostrogorskog, koji zastupaju, posve nezavisno jedan od drugog, mišljenje, da ustanova metrokomije onako, kako se razvila u pograničnim krajevima, stoji u tijesnoj vezi ne samo s fiskalnim nego i s vojničkim uredjenjem Bizantije VIII. stoljeća.[81])

Ashburner je k tome upozorio na neke činjenice, koje zaslužuju najveću pažnju. Uporedjujući »Nomos Georgikos« sa »leges Barbarorum«, naišao je Ashburner na čudnovate sličnosti barem u pogledu rasporeda zakonskoga gradiva. Kod jednog i kod drugih dolaze najprije na red kazneni propisi. Ista se dispozicija može, mimogred rečeno, ustanoviti i kod onih naših primorskih statuta, koji su starijeg postanka (Korčula, Lastovo, Mljet).

Ostrogorskij nam je, potvrdjujuči Monnier-ove hipoteze,[82]) potkrijepio novim razlozima mišljenje, da bizantijska seoska organizacija nije ništa drugo nego izravni izdanak bizantijskih fiskalnih propisa. Kao dokaz za to objelodanio je Ostrogorskij bizantijski fiskalni zakon.

Constantinescu[83]) je opet, uzimajući do znanja sve ove hipoteze, izgradio svoj sistem razvitka seoske organizacije pod bizantijskim uticajem. Bizantijska je seoska zajednica imala, misli Constantinescu, trostruki značaj: fiskalni, ekonomski i administrativni. Počeci takve organizacije moraju se doduše tražiti u Egiptu, gdje je najprije opstojala solidarna odgovornost pripadnika istoga sela (convicani) za sve administrativne i fiskalne obaveze, ali je več Dioklecijan tu odgovornost proširio na sve seoske zajednice širom Rimskog carstva. Svakomu se je selu propisivao globalni porez, koji se zatim podijeljivao medju seljacima po njihovim imovinskim prilikama, a svi su zajedno sačinjavali poreznu zajednicu, consortium ili synteleia. Ta je odgovornost za porez urodila posljedicom, da seljaci nisu trpjeli pridošlice, koji ne bi stojao pod tom odgovornosti. Selo sačinjava u tim okolnostima posve zatvorenu cjelinu. Seoska imanja se nikako nisu smjela prodati strancu, nego su se najprije morala nuditi susjedima ili ostalim seljanima. Ova povezanost nije s početka nailazila na dobar primitak sa seljačke strane, pa je dolazilo pod Justinijanom I. do čestih nesuglasica. Ali su kasniji carevi, pitanje je da li Heraklijeve, da li izaurijske dinastije, proširili seosku zajednicu u interesu lokalne obrane. Selo nije sada fiskalna, nego u prvom redu vojnička jedinica (stratiotike kai politike leiturgia kai synteleia). Ova nova organizacija kao da je sačinjavala osnovicu za naše kasnije seoske prilike.

[80]) U djelu A. Dopsch: Grundlagen der europäischen Kulturrentwicklung I str. 382.

[81]) W. Aschburner: The Farmer's Law (Journal) of Hellenic Studies XXX/1911. str. 84. i d.). G. Ostrogorskij: Die ländische Steuergemeinde des byz. Reiches im X. Jh. (Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XX/1927, str. 25—32).

[82]) Henri Monnier: Études de droit byzantin (L'épibolé), Nouvelle Revue histor. du droit fr. et étranger, XVI/1892 str. 125—164, 497—542, 637—672; XVIII/1894, str. 433—485; XIX/1895, str. 59—103.

[83]) N. A. Constantinescu: La communauté de village byzantine et ses rapports avec le petit traité fiscal byzantin, (Académie roumaine bulletin de la section historique, tome XIII/1927, str. 160—174).

Bizantijski fiskalni statut razlikuje dvije vrsti sela: zbijena sela (choria) u kojima su kuće okupljene oko središnjega seoskog trga i raštrkana sela (kteseidia), u kojima se svaka kuća nalazi usred dotičnoga privatnoga posjeda. Zemlje pripadaju u oba slučaja u potpunu vlasnost dotičnomu kućevlasniku-seoskomu gazdi. A od ovoga privatnog posjeda je potpuno odvojena općinska svojina (koinotes tu choriu) koja obuhvaća općinsku šumu, općinsku livadu, općinske vode, općinski mlin s dotičnim guvnom. No i privatnim posjedom nije domaćin mogao sam raspolagati, nego je bio zavisan od pristanka samih ukućana. Porodična zajednica je dakle imala pravo u odredjenim prilikama da se protivi prodaji starine. Pa i onda, kada se porodična zajednica nije tome protivila, opstojalo je pravo ostalih pripadnika seoske zajednice i osobito susjeda, da u tom slučaju zatraže, da se zemlja njima ustupi. Seoska se zemlja nije dakle nikako smjela prepustiti strancu.

Ako se uzme, da su seoske zajednice imale fiskalni karakter, pitanje je, kako je moguće, da su bizantijske seoske ustanove mogle biti recipirane u Hrvatskoj, kad se dobro zna, da su Hrvati bili oslobodjeni od svake porezne dužnosti.

Stvar postaje manje zagonetnom, kad držimo pred očima, da je A. Dopsch ustanovio opstanak porodičnih zajednica u obliku naše zadruge i u krajevima koji nisu znali za bizantijske fiskalne ustanove, t. j. u Koruškoj, u pirinejskoj Španiji, u ladinskoj Švicarskoj i u Podkavkaskoj. A svi su ovi krajevi u Justinijanovo vrijeme sačinjavali državnu granicu prema Barbarima. Nije stoga isključeno, da su sve ove porodične zajednice proistekle iz vojničke organizacije kasnorimskih pograničnih metrokomija, isto kao što nije isključeno, da je od iste vojničke organizacije mogla poteći i ustanova naše zadruge. Ako stvari zbilja tako stoje, nije Hrvatska samo bila »antemurale christianitatis« prema Turcima, nego je, 900 godina ranije, bila »antemurale romanitatis« t. j. obrana Rimskog carstva prema Avarima. Tu je naime zadaću Heraklije povjerio Hrvatima, sudeći po Konstantinu Porfirogenitu, kad je njima doznačio za stanovanje onaj dio rimske Dalmacije, koji ne bijaše prepušten Avarima. A tu su zadaću, čini nam se, opet preuzeli u vrijeme cara Konstantina IV., kada su se zarekli papi Agatonu (679.), da će braniti svoju i državnu granicu. I opet su tu zadaću preuzeli prema zapadnoj Evropi, kad su kroz trista godina branili svoje granice i habsburške zemlje od turske najezde. Zato nije teško vjerovati, premda raspolažemo preoskudnim i odviše nepouzdanim podacima, da su iz istih pograničnih obaveza potekle kod podalpskih Slovenaca, kod švicarskih Ladinaca, kod pirinejskih gorštaka, kod Kavkazaca, pa i kod dinarskih Hrvata pod uticajem rimskog zakonodavstva iste društvene ustanove. Stvar postaje vjerojatnija, kad promislimo, da je bizantijska seoska organizacija ((Nomos Georgikos) po svoj prilici potekla, tako barem misli moderna bizantologija, od onog istog cara Konstantina IV., koji je s posredovanjem pape Agatona sklopio znameniti savez s Hrvatima, prvo izdanje kasnijih »pacta conventa«.

Ustanova utvrdjenih seoskih zajednica nije samo opstojala na granici prema Avarima. I u srednjoj i južnoj Italiji opstojala je valjada već pod Konstantom III. a svakako pod Konstantinom IV., oko vremena pape Agatona, seoska vojnička organizacija u krajevima izloženim langobardskim i saracenskim najezdama. Na čelu pojedine seoske zajednice, sasvim slične i valjada istovjetne s metrokomijom, nalazi se stratiot, a uz njega stoji vijeće desetorice. A nije isključeno, da je u tim podapeninskim izloženim se-

lima opstojala nadzorna vlast porodice i seljana, koja je pazila na imovinsko poslovanje pojedinih domaćina, kao što je to bio slučaj, po svoj prilici, u našim krajevima već u vrijeme bizantijske vrhovne vlasti.

Kratak pregled utvrdjenih činjenica ne će biti ovdje na ometu.

Povijesna književnost ne vjeruje tvrdnjama Konstantina Porfirogenita, da je car Heraklije izdao Hrvatima koncesiju za onaj dio ranije rimske provincije Dalmacije, što su je oni osvojili u ratu protiv Avara, da je po carevu nalogu papa Ivan IV. otpremio kao misionara u Hrvatsksu opata Martina, da je tom prilikom došlo do prvog ugovora izmedju pape i Hrvata, da je taj prvi odnos prekinut god. 663. i obnovljen god. 679. pod papom Agatonom i carem Konstantinom IV. i napokon, da je Vasilije I. sklopio s Hrvatima formalan sporazum, u kojem su se ovi obvezali, da će aktivno učestvovati u ratovima, što ih bude vodila Bizantija.

Ovdje se pokušalo dokazati, da se te tvrdnje Konstantina Porfirogenita, odnosno Teofana, potvrdjuju proučavanjem ugovora, što su ga Hrvati god. 1102. sklopili s ugarskim kraljem Kolomanom. »Pacta conventa« nisu naime drugo nego skoro od riječi do riječi reprodukcija ugovora, što su ih sklapali od Augustova vremena Rimljani s pojedinim plemenskim zajednicama, koje su tražile utočište na rimskom teritoriju. Osim toga su »pacta conventa« potpuno saglasna s tvrdnjama Konstantina Porfirogenita o sadržini ugovornog odnosa, koji je opstojao izmedju Bizantije i Hrvata.

Značajno je k tome, da su glasom izvidjaja, poduzetih u XV. stoljeću, hrvatski plemenski običaji sadržavali nekoliko odredaba, koje su saglasne s izvjesnim značajnim odredbama bizantijskih zakona o zabrani otudjivanja vojničkih dobara. Značajno je osim toga i to, da su neke odredbe bizantijskoga seoskoga zakonodavstva po svoj prilici dale povod ili barem omogućile osnivanje zadruga u onim krajevima Hrvatske, koji su sačinjavili dio negdašnje rimske provincije Dalmacije.

Iz svega toga bi se moglo zaključiti ne samo, da su zbilja Bizantijci zauzimali stanovište, da se Hrvati nalaze prema njima u položaju inorodnih doseljenika na rimskom državnom teritoriju, nego da su sami Hrvati ušli u taj odnos, jer se inače ne bi moglo tumačiti, kako su mogle doći do svoje primjene gore spomenute odredbe rimskoga odnosno bizantijskoga zakonodavstva.

»Pacta conventa« nisu dakle tek ugovor zasnovan na sporazumu izmedju pretstavnika hrvatskih plemena i madjarskoga kralja Kolomana, nego je to ugovor, koji je prvi put sklopljen god. 641., zatim god. 679., i kasnije potvrdjen od Vasilija I.

IV. — Izmedju Hrvatske i dalmatinskih gradova došlo je tečajem vremena od 679. do 1102. god. do ovih glavnih promjena:

Zajednička podložnost prema Bizantiji je trajala do konca VIII. stoljeća, kada su Hrvati prešli na franačku stranu. Stoga je nastala potreba, prilikom sklapanja Ahenskog mira (813.), da se komisionalno ustanove granice izmedju zemljišta izvan gradskih zidina, koje je još imalo da pripada gradovima, i zemljišta, koje je imalo da bude izvan njihova dohvata. Pregovori zato su bili dosta mučni i tegotni[84]) i doveli su do toga, da je hrvat-

---

[84]) Einhardi: Annales (Pertz, Mon. Germ. SS. I, 193); Rački, Documenta str. 310.

ska granica pomaknuta veoma blizu gradskim zidinama. Gradjani su stoga bili prisiljeni, da za svoju prehranu obradjuju svoje posjede na jadranskim otocima. Ali su se tu sukobili s Neretljanima.[85])

Do promjene je došlo za vladanja Vasilija I. (867.—886.). Car se je naime najprije pogodio s Hrvatima. Zatim su gradjani, koji su bili otpali od Bizantije oko 840. god.[86]) ponudili caru svoju predaju, tražeći istodobno, da im car isposluje sporazum s Hrvatima. Car je na to pristao, i tako je došlo do toga, da su dalmatinski gradjani od toga vremena redovito plaćali danak hrvatskim vladarima.[87])

Ovaj trostruki sporazum: a) izmedju Bizantije i Hrvata, b) izmedju Bizantije i dalmatinskih gradova, c) izmedju Hrvata i dalmatinskih gradova, je produbljen prvi put u vrijeme Tomislava i opet u vrijeme Stjepana Držislava i Krešimira III., odnosno u vrijeme Petra Krešimira IV., i napokon Dmitra Zvonimira. Svim je naime ovim vladarima povjerena uprava dalmatinskog temata. Pored kraljevskog, dapače prije kraljevskog naslova nose hrvatski vladari dvorsku titulu arhonta ili patricija, kao što su istu ili sličnu titulu nosili gotski i franački vladari sve do Karla Velikoga. Vojničke dužnosti naših vladara su, regbi, dosta krupne. Tomislav i Držislav imaju blagodariti Bizantiji, da su upleteni u opasan rat protiv Simeuna, odnosno protiv Samuila. Teško je vjerovati, da su preuzeli ovako krupne obaveze bez ekvivalenta. A s druge je strane carstvo moralo uložiti sav svoj uticaj, da ukloni dalmatinske gradove na to, da se podlože hrvatskoj vlasti. Takva se predaja ne može medjutim nikako zamisliti bez pismenog utanačenja. A sva je prilika, da je takvo utanačenje malo po malo primilo oblik, koji se ogleda u trogirskoj diplomi.

Na jednu se okolnost bez sumnje mnogo polagalo s bizantijske strane: da predaja dalmatinskih gradova hrvatskom vladaru ni u čem ne stavi u pitanje suverenitet Bizantijskog carstva. Dapače je Bizantija nastojala, da upotrijebi upravo ovu priliku zato, da istakne i po mogućnosti utvrdi svoju vrhovnu vlast i u pogledu Hrvatske. Sva je naime prilika, da je, osjećajući svoju trenutnu slabost, zato i povjerila papi pregovore s Hrvatima, jer nije htjela da se nadje prinudjena na izjave, koje bi mogle da prejudiciraju njezin položaj vrhovne vlasti prema hrvatskom kralju. Kako se god stvari tumačile s hrvatske strane ili prikazale tokom usmenih pregovora, odnos izmedju Carigrada i Hrvatske nije bio drugo po bizantijskom shvaćanju nego odnos vrhovne vlasti prema štićeniku. Hrvatski su vladari bili po bizantijskim izjavama »pistoi« ili »fideles«, a to je u sredovječnoj pravnoj terminologiji tehnički naziv za vasala. Kedren, Ana Komnena, Niketa Akominat, Kinam imaju o tome jedno te isto shvaćanje. Za njih nije dalmatinski temat oduzet carstvu, nego je samo izvršena administrativna pregrupacija. spajanje onoga dijela Dalmacije, koji je bio nastanjen Latinima, i onog dijela, koji je bio nastanjen Hrvatima. A Dalmacija je još uvijek, usprkos petstogodišnje hrvatske okupacije, sačinjavala dio bizantijskoga državnoga teritorija. Za Bizantince je logički zaključak te pretpostavke nastupio u vrijeme Manojla Komnena (1143—1180) time, što su dvije kraljevine Hrvatska i Duklja zajedno s donjom (ili sjevernom), odnosno s gornjom (ili južnom) Dalmacijom

---

85) Konst. Porfir: De adm. imp. pogl. 29, str. 129,
86) Teofan cont. (Migne Patrologia Graeca sv. 99, 172 i 1305).
87) Konst. Porfir.: De adm. imp. pogl. 29, str. 129.

organizirane kao bizantinske provincije Dalmacija s Hrvatskom s jedne strane i Dalmacija s Dukljom s druge.

Do ovoga su posljetka Bizantinci došli medjutim tek preko 60 godina, pošto su sklopljeni »pacta conventa«. Nema stoga sumnje, da je samo sklapanje ugovora hrvatskih plemena s Kolomanom bilo Bizantiji veoma krivo. Za nju je Kolomanov pothvat značio prekoračenje bizantijske interesne sfere. Zato je i car Aleksije Komnen (1081—1118) nastojao, kada mu jednom nije bilo moguće, da se uspješno suprotstavi Kolomanu, da pomoću vjenčanih veza s Arpadovom kućom dodje do uticaja, koji bi mu omogućio, da se okoristi nesuglasicama izmedju članova Arpadove kuće i time povrati Bizantiji stari položaj pretendenta na ujedinjenu provinciju Dalmaciju i Hrvatsku.

Tu istu taktiku izigravanja suprotnih interesa za svoje političke svrhe primijenila je po svoj prilici Bizantija u svojim odnosima prema Hrvatskoj. O tome kao da nam pruža neke podatke i sami Konstantin Portirogenit tu barem, gdje ističe, da je Vasilije I naučio Hrvate, da sami biraju svoje plemenske poglavice i da se u svojim unutrašnjim poslovima ravnaju po bizantijskim običajima.

A pogotovo je takva taktika dolazila do izraza u odnosima Bizantije prema Srbima i Bugarima, koji su već radi svoga geografskog položaja bili mnogo pristupačniji bizantijskom dohvatu. S jedne je naime strane bilo u interesu Bizantije da podržava suparništvo izmedju vladara i plemenskih poglavica i da time sprečava stvaranje jedne čvrsto stegnute nacionalne zajednice. A s druge se je opet, čini nam se, nastojalo, da se podjarmljena slovenska masa upozori na blagodati bizantijske agrarne politike, koja je branila siromašnoga pojedinca od napastovanja bogatoga velikaša.

Noviji istraživači bizantijske prošlosti naginju sve više mišljenju, da je Vasilije II. tokom rata sa Samuilom (976.—1019.) umio da upravo podstiče nezadovoljstvo slovenske seljačke mase, koja je čamila pod teškom šakom bugarskih boljara. Njegova je agrarna politika išla toliko u susret pograničnim seljacima, da je izazvala oštro negodovanje i čak zavjeru u redovima samih bizantijskih velikih posjednika (998).[88]) Nije isključeno, da je poslije Samuilove države uspostavljena u Podunavlju i u krajevima ispod Balkana bizantijska seoska organizacija. Ne znamo, koji je od bizantijskih careva podijelio bugarskim seljacima i vlaškim pastirskim zajednicama potpuni oprost od svakog izravnog poreza, ali nema sumnje, da su te povlastice opstojale pod carevima komnenske dinastije.

Kada se je Isak Andjel (1185—1195) ipak odvažio, da udari namet na vlaške i na bugarske seoske zajenice, došlo je do sudbonosnog bugarsko-vlaškog ustanka, koji je do temelja prodrmao dotle snažnu zgradu bizantijske carevine.[89])

Iz svega toga se vidi, da bizantijska organizacija vojničkih metrokomija nije samo služila za pograničnu obranu, nego i za političku propagandu u zagraničnim krajevima. Zanimljivo je medjutim ustanoviti, da su tu istu propagandu vodili Turci i da su na taj način zadobili za sebe seljake u Slavoniji i u Bosni.

Kao posrednici za takvu propagandu služili su po svoj prilici dalma-

---

88) Kedren I, 476.

89) Niketa Akominat: Byzantina Historia, ed. I. Bekker, Bonn 1835, str. 482.

tinski gradjani, pa za to ne mislimo, da je Rambaud imao pravo, kad je tvrdio, da je dalmatinski temat bio za Bizantiju »puki proizvod mašte«. To bi moglo da vrijedi samo u toliko u koliko je u pitanju faktična upotreba vojničke sile za obranu te daleke provincije. Stvar zauzima medjutim sasvim drukčiji izgled, kada se položaj dalmatinskih gradova posmatra sa stanovišta »moralnoga faktora«. Tu je naime njima pripadala uloga budne i svijesne predstraže carstva, koja će odlučno odrediti svoje stajalište svaki put, kada je Venecija pokušala, u suprotnosti prema Bizantiji, oslonjena na Franačku i na Njemačku, da se silom dočepa istočne jadranske obale (g. 805, 1000 i 1204).

V. — Najbolje će nas o tome podučavati ispitivanje sadržine trogirske diplome. Prvo pitanje, koje nam se nameće, je, kako je uopće moglo doći do toga, da čovjek tolikog samopouzdanja i tolike samostalnosti, kao što je bio Koloman, na svršetku pristao na to, da prilikom sklapanja ugovora s dalmatinskim gradovima daje toliko učešća svim prisutnim svojim velikašima, pa bili i razmjerno skromnog ranga. Sva je prilika, da je tako postupao, jer se drukčije nije ni dalo. I to s dva razloga. U prvom redu iz obzira prema ranijem postupku hrvatskih vladara, koji su izdavali svoje diplome s kolaudacijom pretstavnika hrvatskih plemena i najodličnijih duhovnih i svjetovnih velikaša. Tu istu kolaudaciju su valjada tražili od Kolomana sami dalmatinski gradjani. Ali nije isključeno, da je takav osobito svečani postupak izabrao sam Koloman iz svoje slobodne pobude. Time naime što je dao ovoj prvoj diplomi, izdanoj dalmatinskim gradovima, osobito svečanu vanjštinu, uspio je da steče potpunije njihovo povjerenje u trenutku, kad je njegov položaj ugarskoga i hrvatskoga kralja to povjerenje neophodno trebao.

Ne smijemo naime zaboraviti, da je bilo ljudi, koji ga nisu priznavali za zakonitoga ugarskoga kralja. A što se ticalo njegova hrvatskoga kraljevskog naslova, znalo se je predobro, da je taj naslov pripadao zapravo Almošu i da su se za Almoša zalagali moćni susjedi kao Boleslav Krivoust, kasnije Henrik V.[90]) Već samo time, što su Kolomanu otvorili gradska vrata, izlagali su se dalmatinski gradjani represalijama Almoševih saveznika. Koloman je stoga sam osjećao potrebu, da pokaže dalmatinskim gradjanima, da iza njega stoji sve, što je najodličnije i najuglednije u redovima ugarskog plemstva i duhovništva, dakle redom cijela Ugarska. — Prelazimo sada na sam tekst trogirske diplome.

Član 1. Ego Colomanus, rex Ungarie, Chroatie atque Dalmacie iuro super sanctam crucem vobis Tragurinis meis fidelibus civibus firmam pacem.

Pax ili mir, misli Lucius,[91]) znači prestanak ratnih operacija. Kostrenčić daje tomu izrazu dublji značaj: ima da znači »der Bann«, pravnu bezbjednost, kako se mogla zamisliti samo pod zaštitom, odnosno pod okriljem kraljevske vlasti.[92]) Nije bez koristi uporediti s ovim izrazom izreku u ritualu mise: dona nobis pacem. To bi imalo da znači: daj nama osjećaj potpune zaštićenosti od svakog izvanjskog neprijatelja. — Venecija je naime baš onda podigla svoje pretenzije na dalmatinske gradove. A Koloman, koji je g. 1102 u sporazumu s Venecijom ušao u Hrvatsku i sklopio ugovor s pretstavnicima

---

90) Šišić: Priručnik I, 424—440.

91) Lucius Ioh: De regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami 1666, VI, 2.

92) Dr. Kostrenčić: Slobode dalm. gradova po tipu trogirskom (Rad. sv. 239) str. 64—66.

hrvatskih plemena, morao je čekati punih pet godina, dok je napokon bio u stanju, da otvoreno nastupa protiv mletačkih pretenzija. To je već imalo da znači, da je njegov položaj bio dovoljno utvrdjen i da je stvarno bio u stanju, da zajamči svojim ugledom i svojom oružanom silom očuvanje onoga pravnoga poretka, koji je imao da se osnuje na trogirskoj diplomi. Da to pokazuje Dalmatincima, upotrebljava Koloman puni naslov kralja Ugarske, Hrvatske i Dalmacije. Njegova je zakletva osobito svečana. To, što obećaje »firmam« pacem, dakle je stalan, trajan mir.

Ovo obećanje stalnog, trajnog mira, treba da pitamo, zar nije već bio sadržan u poveljama hrvatskih kraljeva? Za postizavanje toga stalnog mira plaćali su naime dalmatinski gradovi »tributum p a c i s«. I Hrvati su glasom samog spisa Konstantina Porfirogenita[93]) obećali, da će živjeti u miru s dalmatinskim gradjanima i da ne će navaliti na njihov teritorij. Isto obećanje mira očitovali su Hrvati, misli se, i papi Agatonu. Formula, koju je Koloman upotrebljavao, mogla bi biti reprodukcija iste formule, sadržane u hrvatskim kraljevskim diplomama. Da su hrvatski kraljevi na svojim poveljama, osobito od Petra Krešimira IV., upotrebljavali naslov kralja Dalmacije i Hrvatske, poznata je stvar, ta za nju je dobro znao Toma Arhidjakon. — Cijela konstrukcija ovoga prvoga članka odaje dakle mogućnost, da je u cjelini preuzet od starije hrvatske diplome.

Član 2. Mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii non sitis.

Jesu li dalmatinski gradjani prije ugovora s Kolomanom bili »tributarii«? Na prvom pogledu bi se reklo, da jesu i da ih je Koloman prilikom predaje Trogira oslobodio od danka, što su ga redovito morali plaćati hrvatskim vladarima od vremena Vasilija I. naprijed. Pitanje je medjutim, da li je onaj danak još uvijek opstojao i 1102 god. Stvar se mora potvrditi za cijelo vrijeme do god. 1000, jer je te godine Petar Orseolo ne samo otkazao isplatu danka, nego je čak zabranio dalmatinskim gradjanima, da ga plate hrvatskomu kralju pod prijetnjom mletačkih represalija.[94]) No, ako se za vrijeme do god. 1000 točno zna, da je taj danak opstojao, stvar postaje kasnije sumnjivom, a sva je prilika, da je taj danak ukinut, ako ne god. 1063 pod Petrom Krešimirom IV. svakako pod Dmitrom Zvonimirom. Dapače je vjerojatno, da je Zvonimir izdao dalmatinskim gradovima povlasticu, u kojoj je navedeno istodobno ili ranije ukidanje danka, ugovorenoga pod Vasilijem I.

Pitanje je medjutim, da li »tributarii« zbilja znači u ovom kontekstu one, koji su dužni, da plaćaju »tributum pacis«. Mislimo, da to nije slučaj. Tributum znači naprosto porez. Oslobodjenje od tributuma znači dakle oslobodjenje od izravnih poreza, a već je rimsko zakonodavstvo predvidjalo oslobodjenje od poreza u prilogu onih plemenskih jedinica, koje bi se naselile u pograničnim krajevima, pa bi preuzele dužnost, da brane državne granice.[95])

Teže je dokazati, da su gradovi dalmatinskog temata bili oslobodjeni od porezne dužnosti prema Carstvu, ali se točno zna, da su takve porezne povlastice opstojale u Dubrovniku i u Kotoru, negdašnjim gradovima dalmatinskog temata, sve do 1848 god. Obuhvaćale su plodnu zemlju (terraticum),

---

[93]) K o n s t. P o r f i r.: De admin. imp., cap. 31, str. 145.
[94]) I v a n D j a k o n: Chronicon Venetum, izd. Monticolo, str. 154.
[95]) Codex Theodosianus XI, 24, 6.

zatim stojne kuće (kapnikon), kuće za najam (aerikon).[96]) Vršenje vojničkih dužnosti na polju lokalne obrane (stražarenje, učestvovanje u javnim radovima oko popravka ili podizanja gradskih zidina) oslobadjalo je pak gradjane isto kao i okolna plemena od poreza na glavu (census).

Rački i Klaić[97]) pokazuju na slučaj Slavonije, koja nije uključena u »pacta conventa« i koja stoga nije oslobodjena od tributuma, nego ga je morala plaćati u obliku kunovih koža. — Neoslobodjenje Slavonije od izravnih poreza potiče, po našem mišljenju, od sasvim drugog razloga. Ugovor izmedju bizantijskih careva (pa bili to Heraklije ili njegovi nasljednici) i Hrvata i osobito ugovor izmedju Vasilija I. i pretstavnika hrvatskih plemena imali su za predmet ustupanje jednog točno odredjenog dijela rimske provincije Dalmacije uz dužnost oružane pomoći u slučaju defenzivnoga, odnosno po kasnijim ugovorima i ofenzivnoga rata. Granice bizantijske Dalmacije, u kojoj su imali da borave Hrvati, bile su po svoj prilici ustanovljene u ugovoru, što ga je Konstantin IV. god. 679 sklopio s Avarima.[98]) Unutar tih granica nalazio se je bizantijski teritorij, t. j. teritorij, u pogledu kojega su bizantijski carevi mogli izdavati povlastice oslobodjenja od porezne dužnosti. Za teritorije izvan tih granica nisu takve povlastice bile moguće, jer su te zemlje, glasom samogà mirovnog ugovora pripadale Avarima, a tamo je spadala Slavonija.

Koloman je dakle, i to je od osobite važnosti za predmet ove studije, oslobodio od porezne dužnosti točno one krajeve, koji su bili oslobodjeni pod Bizantijom i nije oslobodio one krajeve, koji nisu bili oslobodjeni od porezne dužnosti, jer nisu pripadali Bizantiji, a tamo spada, kako je navedeno, Slavonija. Koloman nije dakle drugo učinio, nego je obnovio ono ugovorno stanje, koje je bilo u kreposti prije njega. To je on učinio pod jednim uslovom: da Hrvati i dalmatinski gradjani priznaju ne samo njega za kralja, nego njegova sina za prijestolonasljednika. Koloman je naime, prvi od ugarskih kraljeva, ukinuo majorat u nasljedstvu na prijestolje i uveo je primogenituru.

Član 3. Episcopum vere aut comitem quem clerus et populus elegerit ordinabo.

Justinijanove novele br. 6 (quomodo oporteat episcoposos et reliquos clericos ad ordinationem deduci) i 137 (de creatione episcoporum et clericorum) opisuju način, kako se birao i zaredjivao biskup. Carskim vlastima su najprije imala da budu označena od gradske kurije tri kandidata za biskupski položaj. Zatim su se ispitivali njihova prošlost, njihovo znanje crkvenih i svjetovnih propisa, — biskup je naime po novelama br. 123 i 131 bio kontrolni organ javne uprave, — njihove moralne kvalifikacije. Kada bi taj ispit ispao povoljno, imao se duhovni starješina opet uvjeriti u razgovoru s kandidatom, da li je zgodno, da se njemu povjeri dotična biskupija. U potvrdnom slučaju imao je kandidat da primi »svetu ordinaciju« (has quisque professiones sacram episcopatus ordinationem recipiat).

I budući da su se u ono vrijeme potpuno pokrivale granice svjetovnih i crkvenih teritorijalnih jedinica, možemo vjerovati, da se i kod popunja-

---

96) Dölger: Das aerikon (Byzant. Zeitschrift XXX/1929-30).

97) Rački: Nutarnje stanje Hrvatske prije 12. stoljeća u Radu sv. 99, str. 84—98; Klaić, Marturina u Radu sv. 157, str. 114—213.

98) Teofan: Hronografija, izd. Boor, I, 356 i 359.

vanja svjetovnih poglavarstva išlo kroz dvije faze, za koje ćemo izabrati nazive dezignaciju i ordinaciju.

Ova paralelnost u načinu popunjavanja crkvenih i svjetovnih poglavarstva poremetila se u toliko, što je crkvi pošlo sve više za rukom, da se istrgne iz uplitanja svjetovne vlasti. To se najbolje vidi u slučaju pape Martina I., koji je navodno zbačen, ne zbog toga što se protivio carskim naredjenjima u crkvenim pitanjima,[99]) nego zato, što je namjerice propustio, da prijavi svoj izbor i da zatraži potvrdu od ravenskog egzarha Olimpija.[100])

Takvo posvemašnje izbljedjenje propisa o ordinaciji u pogledu crkvenih i osobito svjetovnih vlasti može se najbolje pratiti u mletačkom dukatu, gdje je potvrda narodnog izbora sve više primila značaj proste formalnosti.

Do toga, medjutim, da je težište u pitanju popunjavanja biskupske stolice prešlo od državne vlasti na javno zborište klera i gradjanstva, došlo je tek svršetkom IX. stoljeća. Papa Lav III. bijaše konačno presjekao političke veze Rima s Istočnim carstvom time što je metnuo rimsku krunu na glavu Karla Velikog (800.). A podložnost rimske stolice prema franačkoj državi je prestala propadanjem značaja naslovnika zapadnog carstva. Za to je u rimskoj sinodi od god. 898. prihvaćen deseti kanon, koji odredjuje, da se papa bira »ex petente senatu et populo«.[101]) Ordinacija ili, kako bi se to imalo nazvati sredovječnom nomenklaturom, svjetovna investitura, otpala je time do značaja puke formalnosti.

Nije isključeno, da je kanon 898. god. brzo primijenjen na biskupske izbore, u koliko barem dolažahu u pitanje gradovi, koji su stajali u živom doticaju s Italijom. A sva je opet prilika, da je ovo pravilo, u koliko nije ranije prisvojeno, došlo do svoga zakonskog izraza prilikom predaje dalmatinskih gradova kralju Tomislavu. Sve govori naime za to, da je kralj u crkvenim pitanjima i u pitanjima gradske autonomije u najvećoj mjeri išao u susret gradskim pretenzijama i da je ovom zgodom došlo do prve formulacije dalmatinskih gradskih sloboda.

Jer da su te slobode već opstojale prije, nego što je izdana trogirska diploma, vidi se iz poziva dužda Faledra upravljena Rabljanima, u kojem im obećaje, da će potvrditi slobodu, koju su imali pod bizantijskim carem, da izaberu priora i biskupa.[102])

U takvim je okolnostima ordinacija spala na značaj puke formalnosti, ali je ta formalnost bila ipak od velike državnopravne važnosti: time naime, što su gradovi zatražili od kralja potvrdu priora i biskupa, priznavali su izričito njegovu vrhovnu vlast.

Član 4. Lege antiquitus constituta vos uti permittam.

Koji je taj odavna (antiquitus) ustanovljeni zakon? Sva je prilika, da to nije Justinijanov »Corpus Iuris Civilis«, nego baš »lex antiqua«, skraćeno izdanje Teodozijanskog kodeksa, koje je bolje poznato pod naslovom »Lex

---

99) Martin I. bijaše osudio naredbe Heraklija (impiissima Ecthesis) i Konstanta III. (scelerosus Typus): Mansi, Conciliorum amplissima collectio, sv. X, str. 1029—1032.

100) Duchesne: L'église au sixième siècle, str. 441—454.

101) Funk, Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen, Paderborn I, 1897: Das Papstwahldekret, str. 460—478.

102) Smičiklas: Codex diplomaticus II, str. 29—30: libertatem... sub imperatori Constantinopolitano... priori et episcopi eligendi.

Romana Visigothorum« ili »Breviarium Alaricianum«.[103]) Justinijanov je zakonik počeo da stupi na snagu u zapadnim krajevima tek od XII. stoljeća.

Član 4. znači dakle, da se pojedini gradovi i dalje imaju ravnati po svojim starim domaćim zakonima i da im je priznato posve samostalno pravosudje (autodikija).

Znači li autodikija i pravo izmjenjivanja odnosno dopunjavanja starih zakona? Duždu Francesco Foscari je naredbom od 28. lipnja 1446. izričito odredio, »da se pri promjenama i dopunama statutarnih zakona moraju ispuniti sve formalnosti, koje bi bile od potrebe za sastavljanje samog statuta, t. j. da se mora zatražiti odobrenje same vrhovne vlasti.«[104]) Andrija II. će medjutim odrediti god. 1205. za Nin, — svakako eksplikativna norma, — da može ne samo živjeti po starim zakonima i običajima, nego da ih može, kako mu se god svidjalo, izmijeniti.[105])

Član 5. Praeterquam introitus portus civitatis de extraneis duas partes rex habeat, terciam vero comes, decimam autem episcopus.

Kostrenčić nas upozorava[106]) na odredbu Justinijanova kodeksa, da se jedan dio gradskih prihoda ima odvojiti za pobožne svrhe, dok se ostatak ima dijeliti izmedju državne vlasti za dvije i lokalne vlasti za jednu trećinu. Slična se odredba o podjeli prihoda nalazi, upozorava Kostrenčić, u Kolomanovim dekretalijama (član 76. prve knjige).

Lucije će opet tumačiti član 5. trogirske diplome na taj način, da je od cjelokupnog prihoda odvajao jednu desetinu za biskupa, jednu desetinu za »comes-a« i dvije desetine za kralja.[107])

Jedna okolnost zapinje ovdje odmah u oko: strogo odvajanje izravnih poreza i neizravnih daća. Dok su dalmatinski gradjani i pripadnici hrvatskih plemena potpuno oslobodjeni od izravnih poreza, neizravne se daće smatraju prerogativom državne vlasti, koja samo manji dio cjelokupnoga prihoda prepušta na mjesto plate gradskomu prioru (u zapadnoj terminologiji prevlada naziv »comes«) i gradskomu biskupu. Ovo pridržavanje neizravnih daća za državnu blagajnu i istodobno napuštanje izravnih poreza odgovara točno financijskoj politici, koja je počela prevladati pod posljednjim carevima Heraklijeve dinastije, Konstantinom IV. i Justinijanom II. Ovi su carevi naime ukinuli ranije zakonske odredbe, po kojima su jamčili za porez dekurioni, t. j. članovi gradskog vijeća (curia). — Neizravne daće nisu sve išle u prilog državne blagajne, nego su neke od njih, vjerojatno kasnijeg podrijetla, pridržane gradskoj samoupravi.

Kao državne daće kat'exochen dolaze ovdje u obzir:

a) pristupnina ili taksa za pristup robe na trg (commercium). Ova je daća bila u kreposti i u Turskoj (djumruk) i naplaćivala se je od robe, koja je prolazila kroz Dardanele u carinarnici u Abidu;[108])

---

[103]) V. Bogišić; Pisani zakoni na slovenskom jugu, Zagreb 1872, str. 11-13

[104]) Statut kotorski, izdanje god. 1616. str. 441—444.

[105]) Smičiklas: Codex diplomaticus III, str. 51.

[106]) Dr. Kostrenčić: Slobode dalm. gradova u Radu knj. 239, str. 77; Codex Iustiniani IV, 61, 13.

[107]) Lucius Ioh: De regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami 1666, lib. VI, cap. 2.

[108]) Fontes Rerum Austriacarum II, dipl. spisi knj. XII (Tafel G. L. Fr. i G. M. Thomas, Urkunden zur aelteren Handels- und Staatsgeschichte der Rep. Venedig) I, 32—36.

b) carina, prava državna daća za uvoz inostrane robe. Carigradska je luka bila sve do god. 1453. zatvorena dugim lancem, koji se poslije turske opsade čuvao, tvrdi se, u crkvi sv. Isaka, te se pokazuje strancima još danas. Carinar je imao svoju kućicu kod samih »Veriga«. Takve su »Verige« zatvarale nekoliko levantinskih pristaništa (skale), dračku luku, ulaz u Boku Kotorsku (tu su naime počimale kotorske teritorijalne vode), a nije isključeno, da je takvih »Veriga« bilo kod ulaska dalmatinskih luka.

Dalje daće su po svoj prilici pripadale samomu gradu, a vjerojatno je, da je veći dio njih relativno mladjega postanka. Tu dolaze u obzir:

c) gabella, pristojbina za uvoz soli u gradski trg;

d) datium je sličan, ali nije jednak potrošarini. Razlika izmedju »doane« (carine) i »datium-a«, sastoji po svoj prilici u tome, da se je carina naplaćivala od tudje, potrošarina od domaće robe, koja je prekoračila gradsku carinarnicu;

e) od mnogobrojnih izraza za pristojbine u carigradskoj luci dolazi kod nas u pitanje »theloneum«, koji se naplaćivao u Dubrovniku i u Carigradu;

f) arboraticum, ancoraticum, sostaticum, redditus savornae su po svoj prilici pristojbine, koje su nastale poslije krstaških ratova.

Pitanje je sada, da li je prihod gradske luke služio u bizantijsko doba za pokriće godišnjega danka hrvatskomu kralju. Stvar nije nemoguća, dapače postaje vjerojatnom, ako smatramo za utvrdjeno, da su dalmatinski gradovi bili oslobodjeni od izravnih poreza i da je, dosljedno tome, cijeli državni prihod ograničen na pobiranje neizravnih daća.

Da stvar dovedemo do čistine, potrebito je ustanoviti, kako Konstantin Porfirogenit opisuje postanak danka hrvatskomu kralju.[109])

Dalmatinski su gradjani, kaže Konstantin, dugo živjeli od prihoda svojih zemalja na jadranskim otocima, sve dok su Neretljani počeli, da ih u tome uznemiruju i da ratare odvedu u ropstvo. Gradjanima nije u tim okolnostima ostalo drugo, nego da obradjuju zemlje u gradskoj blizini, ali se tomu protiviše Hrvati, tvrdeći, da su to njihove zemlje. U nemogućnosti, da obezbijede svoj opstanak, gradjani se obratiše Vasiliju I., koji stvar uredi tako, da ono, što je namjesnik dalmatinskoga temata primao od gradskih prihoda, bude predano Hrvatima kao naknadu zato, što su gradjani mogli mirno obradjivati zemlje u gradskoj okolini, koje su pripadale Hrvatima. Samo manji dio toga prihoda je pridržan za namjesnika dalmatinskoga temata, da gradjani time vrše djelo priznanja svoje podložnosti prema caru i njegovim pretstavnicima. Sada su svi ovi gradovi (castra) plaćali danak (hypophoron) Slovenima: Split 200, Trogir 100, Zadar 110, Osor 100, Rab 100, Krk 100 srebrnjaka (nomismata).

Iz toga bi se moralo zaključiti, da je cjelokupni prihod carinarnice u vrijeme Vasilija I., t. j. oko 875.—880 .god., za malu stvar nadvisio iznos godišnjega danka, što su ga pojedini gradovi plaćali hrvatskomu vladaru, tako da je tek manji postotak preostajao za pokrivanje plaće namjesnika ili stratega.

Ali nema sumnje, da su, izmedju 870. i 1107. god., gradske financije išle znatno na bolje. Doba neposredno prije krstaških ratova je doba pro-

---

109) Konst. Porfir.: De adm. imp. pogl. 30, str. 146—7.

cvata ne samo za Mletke i za Djenovu, nego i za manje gradove istočnoga Jadrana. Ne može biti sumnje, da je u tim okolnostima, prihod gradske carinarnice išao postepeno na više, tako da je godišnji danak, koji se plaćao hrvatskomu kralju pretstavljao sve manji postotak godišnje svote, koju je svake godine plaćao gradskim vlastima zakupnik gradskih carina. U tim prilikama je po svoj prilici došlo, bez sumnje poslije god. 1000., ali ne znamo kada, do odredbe, koja je svakako glasila onako, kako je glasila god. 1107. sadržina člana 5. trogirske diplome. Nama se sve čini, da ovdje dolaze u pitanje ili Petar Krešimir IV. ili Dmitar Zvonimir. Koloman je dakle po svoj prilici i u ovom slučaju obnovio ono stanje, koje je opstojalo prije njega.

Ali, je li zbilja već u vrijeme Vasilija I. opstojao običaj, da se gradske carine daju u zakup? Sva je vjerojatnost, da je to zbilja bio slučaj. Danak hrvatskomu kralju mogao se je naime samo onda pokriti odjednom, kada bi se točno znalo, koliko će iznositi godišnji prihod od carinarnice. A to se moglo samo na taj način, da se carinarnica davala u zakup najboljemu nudiocu. Ustanova zakupnika gradskih carina (conductores daciorum communis) dobro je poznata u trogirskom statutu, koji sadržava dosta podrobnih odredaba o načinu, kako se je imalo lristupiti licitaciji gradskih prihoda (de modo et forma vendendi introitus communis).[110]

Ličnost zakupnika ili komerkijarija nije bez interesa za proučavanje naše pravne prošlosti. Njegov se rad nije naime ograničio na to, da utjera gradske carine, — carine su se naime onda podmirivale u razlomku cjelokupne količine ocarinjene robe, — nego da unovči njezinu vrijednost.

Za tu je svrhu ustanova komerkijarija često skopčana s ustanovom t. zv. apotekarija. Doduše nije utvrdjeno, da je ustanova komerkijarija i apotekarija opstojala u dalmatinskim gradovima, ali je njezin opstanak zasvjedočen za južnu Italiju u vrijeme Petra Krešimira IV., neposredno prije dolaska Normana. O ulozi tog zakupnika i apotekarija nije se dugo znalo ništa a zasluga je Gabriela Milleta, da je bacio dosta jasnu svijetlost na nju.[111]

Prihod od carine, t. j. izvjesni odlomak od uvožene robe, imao je naime da služi u bizantijsko doba za pokrivanje gradske prehrane u slučaju neprijateljske blokade. Zato se je taj prihod čuvao u javnim skladištima blizu same carinarnice. I budući da se je carinarnica nalazila upravo pri ulasku u pristanište, skladišta su bila obično u blizini morskih vrata ,u Carigradu »en oiko Marinas« (Marina je bila i u Kotoru). Svako je skladište sastojalo od dva odjeljenja. Jedno je odjeljenje služilo za žito (horreum), a drugo (apotheke) za ostalu robu. Stanje skladišta moralo je uvijek biti u odredjenoj visini. Da se namirnice čuvaju u svježem stanju, odredila bi gradska ili državna vlast, da se prodaju i zamjenjuju novima, koje bi medjutim dospjevale u carinarnicu. Tako je skladište postalo pravim dućanom, pa je od riječi »apoteka« nastao izraz butiga, bottega, boutique, dućan. Apotekar i komerkijar imao je dakle da skrbi za provijant gradske posade i mornarice. Kedren hvali Nikifora Foku, da je ustanovio za vojsku »apothekas kai sitobolonas«. Ducange citira kod riječi »horeion« (horreum) neke posebne odredbe jedne nama nepristupačne Taktike, gdje se govori o najboljem načinu, kako da pojedini gradovi

---

110) Statut trogirski knj. III, 44, 45 i 46.

111) G a b r i e l M i l l e t u »Mélanges offerts à Mr. Gustave Schlumberger«, Paris 1924, str. 316—325 i u Byzant. Zeitschr. XXX/1929-1930.

ne budu izloženi oskudici u slučaju neposredne opasnosti.[112])) I u starijem zakonodavstvu sadržane su posebne odredbe za »susceptores canonis horreorumque praepositi«.[113]) Iz svega ovoga se potvrdjuje, da su se neizravne daće plaćale u prirodi i da su apotekariji isto tako rukovodili sa životnim namirnicama, kao što danas poštanska štedionica rukovodi s državnim novcem.

Nije rijetka pojava, da su se izdavale pravcate čekovne doznake za državna skladišta. Takvih je doznaka nadjeno u Egiptu.[114]) Stvar nije nimalo nevjerojatna, kad držimo pred očima 15. novelu cara Valentinijana III. o silikvatiku,[115]) gdje se spominju financijske operacije »osminara«. Sve su ove operacije stajale, kao što je prirodno u Bizantiji, pod državnom kontrolom.

Kada su Normani zauzeli Bari, — a iz Konstantina Porfirogenita znamo, da se je kroz izvjesno vrijeme iz Barija upravljalo bizantijskom Dalmacijom, — našli su u Bariju ustanovu državnih skladišta. Ulogu komerkijarija i apotekarija preuzima pod normanskim vladarima t. zv. fundicarius (od arapske riječi funduk-skladište). Riječi fontego, fondicario bile su dobro poznate u Mlecima.

Oslobodjena od tegotne kontrole formalističke, dobrim dijelom podmitljive bizantijske birokracije, oslobodjena od tereta neodgodivih liferacija ca carsku vojsku i flotu, mogla je uprava gradske carinarnice i gradskih skladišta da preuzme ulogu gradske banke i da financira privatna poduzeća.

Članovi 6. i 7. trogirske diplome dobivaju sasvim drugi značaj, kada se tumače iz perspektive pravnoga kontinuiteta s ranijim odnosom, koji je bez sumnje opstojao izmedju hrvatskih vladara i dalmatinskih gradova.

Član 6. In civitate quoque vestra neminem Ungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit.

»Habitare« znači trajno stanovati. Tu dozvolu stanovanja nije smio dati sam kralj na svoju ruku, ali kao da je nije smjela dati jednostrano u pogledu Madjara ili inorodca ni gradska općina, nego je morala, pošto je pristala na to, da se dotični nastanu u gradu, da traži konačno kraljevo odobrenje. Pitanje je, tko je bio nadležan u gradu za podjeljivanje dozvole stanovanja. Kostrenčić misli, po svoj prilici s dosta razloga, da je za takve dozvole boravka bilo nadležno zborište naroda i klera (clerus et populus cunctus). Gradsko vijeće, uži odbor za vodjenje gradskih poslova, teži tek od polovine XII. stoljeća za tim, da potiskuje javno zborište, koje se okupljalo na trgu pred katedralom i u kojem su sve više dolazili do glasa došljaci. U XIII. i XIV. stoljeću će starosjedioci zatvoriti svoje redove i odijeliti se od puka kao gradska aristokracija. Razvitak je bez sumnje tek u početnoj fazi u vrijeme trogirske diplome. Izraz »nobilis« pojavljuje se naime u gradskim spisima tek polovinom XI. stoljeća, osobito pod Komnenskom dinastijom (1081.—1185.).

Što se pak tiče same sadržine ovoga člana trogirske diplome, kao da ne može biti sumnje, da je njegova konačna stilizacija plod dosta teških pregovora. Nema naime sumnje, da izraz »Ungarorum et alienigenorum« nije pre-

---

112) Ducange: Dictionnarium mediae graecitatis.

113) Cod. Theodos. VII, 4, 1 i XII, 6, 5 i 8 i 24; Cod. Iustin. XII, 1, 49/2.

114) P. Jouguet: La vie municipale dans l'Egypte romaine, Paris 1911, str. 251 i d.

115) Th. Mommsen i Paulus M. Meyer: Theodosiani libri XVI, II. 100, 48.

uzet iz diploma hrvatskih narodnih vladara. Pitanje je sada, da li su i hrvatski kraljevi pridržali sebi pravo, da na molbu pojedine gradske općine dopuštaju trajno stanovanje kojeg »Hrvata ili inorodca« u samom gradu.

Stvar se neda bez druge isključiti. Poznato je naime, da je baš Trogir dao utočište prognanom hrvatskom kralju Svetislavu i omogućio g. 1000. njegov bijeg na galiju dužda Petra Orseola. Sva je prilika dakle, da su hrvatski kralj Krešimir III. ili njegovi nasljednici tražili i postigli obećanje Trogirana i drugih gradjana, da ne će bez njegova izričitoga odobrenja dopustiti trajno stanovanje Hrvatu ili inorodcu koji bi se sklonio iza gradskih zidina. Član 6. je po svoj prilici iz ranije diplome Petra Krešimira IV.

Član 7. Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum negotia regni tractaturus advenero, nemini civium vis inferatur, nisi quem dilectio vestra susceperit.

Nije isključeno, da je ova odredba našla svoju pobudu u jednom točno odredjenom precedensu. God. 925., kada je proglašeno hrvatsko kraljevstvo i kada se pristupilo reorganizaciji solinske metropolije, došlo je po svoj prilici u samom Splitu do dosta burnih sukoba. Stvar nije onda ni iz daleka zauzela tako teške razmjere kao prilikom splitske sinode god. 1063., kad je ukinuta slovenska služba božja. Spor izmedju pristalica latinske i pristalica slovenske službe, duga prisutnost Krešimirove pratnje i hrvatskog klera u Splitu, mogućnost i dapače krajnja opasnost sudbonosnih sukoba izmedju Hrvata i dalmatinskih gradjana; okolnost, da se dvije suprotne stranke nikako nisu mogle sporazumjeti i da je spor prekinut, ako je prekinut, energičnom intervencijom papina legata, sve je to moralo lebdjeti pred očima dalmatinskih gradjana, kada su tražili, da se krunidba i hrvatski sabor imaju održavati izvan gradskih zidina i da tom prilikom gradjani imaju da budu poštedjeni od dužnosti ugošćivanja i ukonačivanja samoga kralja i njegove pratnje.

No kad jednom mislimo, da je splitska sinoda 1063. god. dala povod ovomu članu trogirske diplome, možemo točno odrediti i vrijeme njegova postanka: Zvonimirov dolazak na prijestolje. Poznata je naime stvar, da je ovom prilikom sagradjena posebna krunidbena crkva i da je krunidba izvršena ne od splitskog nadbiskupa, nego od papina legata.

Mletački »Liber pactorum«[116]) navadjajući Kolomanov sabor izvan zadarskih zidina izričito ističe njegovo obećanje, da će poštivati dalmatinske stare slobode i da ih ni u čem ne će smanjiti (ut antiquam Dalmatie libertatem in nullo unquam deberet fraudare). A valjda je sam Lucije najbolje pogodio u jezgru stvari, kada je Kolomana gledao u posjedu istih prava (i dužnosti), koje je svojedobno preuzeo Dmitar Zvonimir s posredovanjem rimske stolice (sic Colomanus regnum Dalmaticum cuius titulum Zvonimir a sede apostolica acceperat).[117])

Za nas je od važnosti državnopravno stanovište dalmatinskih gradjana, koje se očituje u trogirskoj diplomi. Trogirani i ostali dalmatinski gradjani isticali su naime jasnu razliku izmedju njihova svojstva dalmatinskih carskih gradova i položaja hrvatskih kraljevskih gradova, kao što su bili Nin, Biograd na moru, Skradin. Dok su naime hrvatski kraljevski gradovi kao kraljevi podložnici imali dužnost, da podnose sve troškove, koji su bili skopčani s kra-

116) Smičiklas: Codex dipl. II, 24.

117) Lucius Ioh: De regno Dalmatie et Croatiae, Amstelodami 1666, III, c. 1 i 4.

ljevom krunidbom i s održavanjem hrvatskoga sabora, smatrali su dalmatinski carski gradovi, da ova dužnost ne opstoji u njihovu pogledu, jer je hrvatski kralj njima upravljao ne kao suveren, nego kao mandatar istočnoga cara.

Ovo državopravno ogradjivanje je imalo dakle da vrijedi onda, kada bi Koloman ili njegovi nasljednici nastupili u svojstvu hrvatskoga kralja, t. j. kada bi se u buduće dali okruniti ili kada bi došli u koji dalmatinski carski grad, da tu raspravljaju sa svojim velikašima »negotia regni«, t. j. hrvatske državne poslove.

Dalmatinski su gradjani tražili k tome upravo od Kolomana i postigli su još jednu odredbu:

Član 8. At si forte aliquando dominium meum aliquem aggravare videbitur et alias ire voluerit, secure cum uxore et filiis et familia et omnibus suis, quocunque sibi placuerit, eat.

Premda su se predali vladaru, koji nije kao takav bio bizantijsko službeno lice, smatraju se dalmatinski gradjani još uvijek bizantijskim carskim podanicima. Još uvijek su se naime mogli pozvati na okolnost, da su se poklonili Kolomanu kao zakonitom hrvatskom kralju, i da je zakoniti hrvatski kralj bio u isto vrijeme carski patricije i namjesnik bizantijske Dalmacije. Ali, ako su mogli do neke mjere zavaravati sebe i druge, nisu mogli pustiti s vida mogućnost, da budu pozvani na odgovornost s bizantijske strane. A u njihovu interesu nije bilo, da jednom za uvijek presjeku sve veze s bosforskom prijestolnicom. Doduše ne bi to bila prva njihova neispravnost. Već je god. 805. išlo izaslanstvo dalmatinskih gradova, da se pokloni Karlu Velikom, koji je baš onda bio u ratu s Bizantijom. Sama bizantijska vrela pripovijedaju, kako su god. 840. dalmatinski gradovi postali »idiorythmoi«, t. j. samostalni. Sam Ivan djakon potvrdjuje u svojoj kronici, da je god. 1000. nastupilo neko »kolebanje« u držanju gradjana Zadra i Kvarnerskih otoka. God. 1076., prilikom normanske najezde na Drač, pristaju dapače dalmatinski gradovi u skoro zatvorenim redovima na strani bizantijskih neprijatelja. Zato ne ćemo lake ruke vjerovati, da je ova predaja preteško padala na njihovu podaničku savjest.

Dva su razloga mogla medjutim djelovati na njihovu dalju odluku. S jedne strane osjećaj kulturne podvojenosti prema Madjarima. S druge težnja za očuvanjem svojih prekomorskih veza.

Sva je prilika, da su dalmatinski gradjani drukčije gledali na Madjare, i drukčije na Hrvate. S Hrvatima ih je vezalo skoro petstogodišnje susjedstvo. Od Madjara ih je moralo odbiti iskustvo njihovih nedavnih nasilja. Stoga nas ne smije začuditi, da su sebi držali otvoren put za odlazak u romanske krajeve t. zv. gornje Dalmacije, današnje Arbanije.

Pitanje pomorskih veza nije opet moglo, da se ispusti s vida u ono vrijeme bujnog oživljavanja levantinske trgovine. Podržavanje pomorskog prometa s Jadranom bilo je ne samo u interesu bizantijskog izvoza, nego i u interesu bizantijske obavještajne službe osobito prema hrvatskom zaledju. Za to je Carigrad od vremena makedonske dinastije nastojao, da trgovačkim povlasticama veže na sebe dalmatinske gradjane. Kakve su vrsti bile ove veze, u tome nam dopušta približan pregled edikt carigradskoga prefekta, što ga

je našao u Ženevi Jules Nicole.[118]) Edikt potiče od onog istog Leona VI., koji je Tomislavu povjerio upravu dalmatinskih gradova.

Zanatlijska i obrtnička udruženja stoje u Carigradu pod nadzorom t. zv. tajništva (secretum). Njegova je uloga trostruka: privredna, fiskalna i vojnička. Zanatlijska su udruženja u nekom smislu prava društva za osiguranje i za uzajamnu zaštitu. Član istovrsnog udruženja (a tih je bilo po svim bizantijskim emporijama Levanta) ima kreditnu pomoć i gostoprimstvo, dapače liječenje i pokop u drugim bizantijskim gradovima. A nije isključeno, da su članovi pojedinog udruženja isto kao i pripadnici seoskih metrokomija, jamčili svi za jednog i jedan za sve u pitanju porezne dužnosti. Pojedina zanatlijska udruženja, nastanjena svako u svojoj gradskoj četvrti, je imala dužnost, da drži pod oružjem stanoviti broj svojih pitomaca. Ovaj je lokalni odred služio za održavanje javnog poretka i za stražarenje granice. Lokalne milicije sastavljene od pripadnika zanatlijskih udruženja, t. zv. škola, pod zapovjedništvom domaćina (u Carigradu domestikos, u našim primorskim gradovima po langobardskom primjeru gastaldus), sačinjavaju važan čimbenik u gradjanskim ratovima oko bizantijskog prijestolja. Ovako tijesno povezana organizacija, monopol proizvodnje i prodaje, strogo i sistematsko uredjenje radnoga područja pojedinih udruženja, tržišnih cijena i povlastica, uvoza i izvoza sirove i preradjene robe, pomorska zaštita moćne carske flote, sve je to u normalnim vremenima moglo da znači za dalmatinske gradove obezbjedjenje jedne doduše skromne i ograničene, ali u stanovitim okolnostima dragocjene ekonomske egzistencije. Nema sumnje, da se ta zaštita mnogo oslabila u drugoj polovini XI. stoljeća, kad su Normani bez straha mogli da prenose preko mora brojne i dobro naoružane vojske. Ali je baš neposredno prije Kolomanova dolaska u Primorje levantinska pomorska trgovina opet doživjela procvat. A dalmatinski su gradovi crpili baš najveći prihod od pristanišnih carina. Suhozemne veze, koje su sastojale u izmjeni predmeta prehrane i surovina sa bizantijskim zanatlijskim proizvodima, vršile su se naime slobodno od svake carinske stege za bizantijske gradove jadranskoga primorja.

VI. — Postanak prve redakcije hrvatskog pakta s Bizantijom i gradskih povlastica dolazi u mnogo jasniju svjetlost, kad uporedjujemo »pacta conventa« s prvim članovima trogirske diplome. Obadva teksta imaju posve istu sadržinu.

Tri odredbe sačinjavaju bitnost »pacta conventa«. U prvoj od njih nalazi se priznavanje zaposjednutog teritorija. U drugoj je proglašeno oslobodjenje od svakoga ličnoga i stvarnoga poreza. Ova je odredba upravo značajna za vrijeme, kad je izdana, i za odnos Hrvata prema carstvu. Jer se u Rimu pravila razlika izmedju plemena, koja su bila primljena u područje carstva na osnovu vlastite molbe, i plemena, koja su naseljena na poziv same državne vlasti iz razloga pogranične obrane. Umolnici su naime plaćali census, t. j. porez na glavu, dok su od toga poreza bili redom oslobodjeni pripadnici onih plemena, kojima je, kao što tvrdi Konstanti Porfirogenit za Hrvate, ponudjen izvjesni dio državnog pograničnog teritorija, da ga brane od neprijatelja.

---

118) Nicole Jules. Le livre du préfet ou l'édit de l'empereur Léon le sage. Genève 1893. Engleski prijevod edikta je objavljen u »Journal of economic and business history«, I/1929, str. 600—619.

Treći član »pacta conventa«, u kojem je odredjena vojnička obaveza Hrvata u slučaju ratovanja izvan domovine, teško da potiče iz vremena, kada su se Hrvati nastanili na današnjem području. Sva je prilika stoga, da je ovaj član dodan u vrijeme Vasilija I. (867.—886.), jer se za ovoga cara tvrdi, da je postigao od Hrvata, da se i izvan svoje domovine bore protiv bizantijskih neprijatelja.

No, kada smo jednom ustanovili potpunu jednakost izmedju prva dva člana »pacta conventa« i prva dva člana trogirske diplome, (osim pojedinosti, da su Hrvati kao doseljenici oslobodjeni od census-a), nismo više daleko od zamisli, da oba ugovora potiču u svojem izvornom obliku točno iz istog vremena. A to vrijeme ne može biti daleko od trenutka, kada su Hrvati pozvani u ove krajeve i kada su dobili za konačno stanovanje rimsku Dalmaciju južno od avarske granice.

Vjerojatnost govori stoga za to, da oba ugovora, »pacta conventa« i trogirska diploma, potiču iz vremena pape Agatona, kada su bizantijske pobjede pred Carigradom i Solunom (677.) dale podstrek čitavom nizu mirovnih ugovora izmedju Bizantije i susjednih država. Tu je priliku prihvatio car Konstantin IV., da omogući povratak dalmatinskih izbjeglica. Nije isključeno, da je izvorni tekst diploma izdanih dalmatinskim gradovima sadržavao odredbu, koja odgovara članu trećem ugovora s Hrvatima, klauzulu o vojničkim obavezama dalmatinskih gradova prema carstvu. Takva je klauzula naime sadržana u povlastici izdanoj od cara Isaka Andjela (1185.—1195.) Dubrovčanima. A za opstanak slične odredbe u pogledu Kotora govori ustanova bokeljske mornarice.

No ako »pacta conventa« i trogirska diploma u svojoj izvornoj redakciji zbilja potiču iz god. 679., nastaje pitanje, kada su zapravo najprije došle do izraza one odredbe dalmatinskih diploma, koje nemaju korelata u tekstu »pacta conventa«.

Članovi 3. (izbor priora i biskupa), 4. (pravosudje) i 5. (podjela carinarskih prihoda) trogirske diplome spadaju po svoj prilici u vrijeme Vasilija I. (867.—886.). — Car nije mogao da oduzme dalmatinskim gradovima slobodni izbor priora i biskupa, što su ga vršili od god. 840., kada su postali »idiorythmoi«, t. j. nezavisni. Još mu je teže bilo, da gradovima nametne novo bizantijsko zakonodavstvo Bazilike, kada su se još uvijek držali teodozijanskoga kodeksa, t. j. zakonika, koji je bio u kreposti prije Justinijana I. (548.—565.). A peti član trogirske diplome o podjeli carinarskih prihoda izmedju hrvatskoga vladara, priora i biskupa potiče svakako tek iz god. 875., kada je Vasilije I. uspješno posredovao izmedju hrvatskoga kneza i dalmatinskih gradova i postigao sporazum oko danka za nesmetano obradjivanje gradske okoline (tributum pacis, hypophoron).

Šesti član, u kojemu je pridržano kralju pravo, da odobri trajno stanovanje inorodca u pojedinom dalmatinskom gradu, dodan je, čini nam se, u prvoj polovini XI. stoljeća poslije razmirica izmedju Držislavovih nasljednika.

Već su ranije navedeni razlozi, koji govore za to, da je član 7. nastao najkasnije prilikom Zvonimirove krunidbe. A samo se za član 8 trogirske diplome može prema ovom razlaganju tvrditi, da je potekao od izravnog sporazuma izmedju Kolomana i dalmatinskih gradjana.

Podudaranje izmedju »pacta conventa« i trogirske diplome, u koliko dolaze u pitanje prva dva člana, nije medjutim u našem slučaju jedini zna-

čajni simptom pravne analogije, nego je u tom pogledu mnogo značajnije podudaranje »pacta conventa« s ugovorima, što su ih sklapali Rimljani već od Augustova vremena s plemenima, koja su se nastanjivala duž rimske granice bez razlike, da li se to dogadjalo u Porajnju ili u Galiji i Hispaniji ili u krajevima oko Kavkaza i Atlasa. Kada jednom znamo, da je za sve ove ugovore vrijedila uvijek kroz preko šeststo godina jedna te ista formula, da su Rimljani stalno pravili razliku izmedju umoljenika i pozvanih, da su ovi potonji bili oslobodjeni od census, da je to oslobodjenje od census podijeljeno Hrvatima kao pozvanim doseljenicima i da se baš ova okolnost podudara s iskazima Konstantina Porfirogenita, onda je teško vjerovati, da »pacta conventa« ne potiču baš iz god. 679., t. j. iz vremena znamenitoga ugovora izmedju pape Agatona i Hrvata.

Ova je činjenica medjutim od upravo neprocjenjive važnosti za točno prosudjivanje značaja ugovora, što ga je Koloman sklopio god. 1102. s predstavnicima hrvatskih plemena.

Dosadašnje je mišljenje, bilo, da je Koloman podijelio veoma velike slobode Hrvatima i dalmatinskim gradjanima. Hrvatske i dalmatinske slobode su po tome tek postale iz, svejedno da li dobrovoljne ili prisiljene, velikodušnosti madjarskoga i hrvatskoga kralja.

Istina je medjutim sasvim drukčija. Koloman nije dao Hrvatima i dalmatinskim gradjanima nove slobode, nego je njima potvrdio, riječ po riječ, one iste slobode, koje su već ranije imali i koje su bile zasnovane na preko 400-godišnjem priznanju istočnih careva.

Nema sumnje, da on to nije radio iz ljubavi prema Hrvatima. Njemu je hrvatski pristanak bio od neprocjenjive važnosti, jer je od konačnoga rješenja hrvatskoga pitanja zavisila sva budućnost Arpadove monarhije. A toj je budućnosti za ljubav Koloman ostavio Hrvatima potpuni, nesmetani, besteretni posjed nastanjenoga dijela negdašnje rimske Dalmacije, potpunu financijsku samostalnost, zadovoljan skromnom, valjada neznatnom vojničkom pomoću, znajući da će time obezbjediti Madjarskoj slobodni pristup do Jadranskoga mora.

Je li on to učinio iz državničke pronicavosti? Možemo li njemu pripisati vanrednu, gotovo fenomenalnu političku dalekovidnost? Ili, jesu li njegov zdravi instinkt i sigurno prosudjivanje položaja i njegovih mogućnosti doveli Kolomana do jedinoga pravilnoga i praktičnoga rješenja, jer drugoga rješenja uopće nije bilo? Teško je odgovoriti kratko i odriješito na sva ova pitanja.

Ali se jedno ne da zatajiti. Time, što je Koloman god. 1102. na vrhuncu svoje moći potvrdio Hrvatima njihova četiri puta stoljetna prava, stavio je temelj osamstogodišnjoj hrvatsko-madjarskoj zajednici. Doduše je ta zajednica prešla kroz svoje kritične faze; bilo je naime trenutaka, kada su se Hrvati snažno opirali Anžuvincima i Žigmundu i kada su, poslije Mohačke bitke, u Cetinskom saboru prihvatili odluku, koja bi mogla značiti (da su stvari uzele drugi tok) konačno ukidanje svih veza s Madjarskom.

Ali ipak nema sumnje, da su sami Hrvati doprinijeli svojim držanjem do toga, da je zajednica s Madjarima odoljevala i najtežim burama.

Dr. Ferdo Šišić iznaša[119]) četiri razloga ove, kako on veli, sedamsto-

---

[119]) U trećoj svesci »Hrvatske Povijesti« (izdanje Matice Hrvatske od god. 1913., str. 1—5)

godišnje pojave. U prvom redu je spajala Hrvate i Madjare vjera katolička; zatim obostrano prisvajanje latinskoga jezika »ne samo u javnom službenom životu, nego i u privatnom općenju inteligencije kako hrvatske tako i madjarske.« Kroz stoljeća su pridošla dva nova, osobito važna čimbenika, u prvom redu »staleški interesi plemstva i svećenstva, naročito višega.« »Konačno četvrti čimbenik, koji je osobitom snagom podržavao i jačao sklad izmedju Hrvata i Madjara bješe zajednička obrana od spoljašnjih zajedničkih dušmana«, t. j. od Venecije i od Turaka.

Za našu je zadaću od osobite važnosti treći čimbenik: »staleški interesi plemstva i svećenstva.« »Hrvatsko plemstvo, tvrdi Šišić, je naime imalo pored svih onih prava i privilegija, što ih je posjedovalo ugarsko, još i svojih posebnih. Od tih posebnih prava i privilegija, kosnije prozvanih »municipalnih prava« (municipalia iura et statuta regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae) nastao je neki, da tako kažemo, višak, po kojem je Hrvatska u opsegu zemalja krune sv. Stjepana postala nešto osobito, tako reći nešto više, nego li je bila sama Ugarska. Hrvatski staleži naime, a po njima i hrvatsko kraljevstvo, jer su ga u to doba jedino oni reprezentovali, a prema tome i činili »regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, — imali su sve što i ugarski, a povrh toga još i nešto zasebnoga, čega ugarski nijesu posjedovali.«

Teško je konačno odrediti, otkuda je potekao taj višak, »čega su posjedovali hrvatski, a nisu posjedovali madjarski staleži.« Ali, kada držimo pred očima gornje razlaganje, ne ćemo biti daleko od istine tvrdeći, da ovaj višak potiče po svoj prilici od onoga davnoga ugovora, što su ga Hrvati sklopili uz posredovanje pape Agatona s Bizantijskom carevinom.

OD ISTOGA PISCA:

Pozadina bokeljskog ustanka god. 1869.
Kada je Dalmacija pala pod sudbenost carigradske patrijaršije.
Kotor u drugom skadarskom ratu.

POD TISKOM:

Risorgimento (Osvit talijanskog preporoda).